

ORD & SAG 26

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Jens Chr. Schous Vej 4, bygn. 1483
8000 Århus C
tlf. 8942 1913 – e-mail: jyskl@hum.au.dk

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslagsfoto: Torben Nielsen

Trykt i 1200 eksemplarer
Fællestrykkeriet, Aarhus Universitet
december 2006

INDHOLD:

Viggo Sørensen: Beretning fra center og ordbog	2
Søren Vibe: Han Herred Mål	5
Egon Vendelbo Pedersen: Ja, hwans er dialekt?	8
Aksel Førby: En uwflogt i nettenhunjer å fæmåførre	12
Torben Arboe: Hjald, slyde, rande – og andre betegnelser for stænge, halvloft mv.	16
Mogens Skovgaard: Batøk – hvad er ordets oprindelse?	33
Viggo Sørensen og Nina K. Grøftehaug: Pibesild, værkepig, kludremager	38
Marinus Poulsen: Te Mar'ken i Holsbrow' (7)	55

Viggo Sørensen:

Året, der gik

– beretning fra center og ordbog

Redaktionen af Jysk Ordbog skrider planmæssigt fremad, men ikke så hurtigt, som vi havde håbet. 254 spalter, 18 udtale- og 47 udbredelseskort er årets høst, og vi er nu nået midt ind i HÆ-. Det har sinket, at vor yngste redaktør (fortsat kun 22/37 ansat!) i foråret var hårdt bebyrdet med undervisningsarbejde, og fra august har været på barselsorlov – samt at hendes vikar tillige været sat på en nødvendig opgradering af tidligere ordbogsafsnit. Også forberedelse og afholdelse af 8. Nordiske Dialektologkonference i august stjal tid fra redaktionen.

Til gengæld blev denne konference en succes – både fagligt og socialt, har vore gæster forsikret os, med vor sekretær Kirsten som den højt berømmede organisator. 3 tætbesatte dage, 80 deltagere fra 7 lande, 3 plenar- og 29 sektionsforedrag, kulturudflugt til Moesgård og Ebeltoft. En konference, som både vort center, vort fakultet og vort universitet har haft ære af. Med en særlig workshop markeredes starten på et internordisk projekt om dialektsyntaks, som her i efteråret blev sikret også danske forskningsmidler.

Endelig har vi – ligesom de foregående år – afset tid til at besvare (op mod 250) spørgsmål fra offentligheden, præsentere de jyske dialekter og Jysk Ordbog ude omkring i lokalt regi, deltage i faglige konferencer og andet fagligt samarbejde med nordiske kolleger, samt ydet konsulentbistand til lokale dialektfremstød (som Han Herred Mål, se nærmere s. 5).

To tredjedele af de mange spørgelistebesvarelser (fra ca. 4000 meddelere gennem tiderne) er nu lagret i en database, som benyttes flittigt under redaktionen, og som vi håber med tiden kan gøres web-tilgængelig for alle (ligesom de store båndsamlinger fra Jysk Ordbog og Ømåls-

Deltagerne i 8. Nordiske Dialektologkonference foran Fregatten Jylland

ordbogen, jf. sidste beretning). Desværre er vor daglige varetager af spørgelisterne Helle netop faldet for aldersgrænsen, hvilket vil give os problemer fremover.

Og nu vi er ved problemerne, sidder Jysk Ordbog på en tikkende bombe – med sin forældede platform for web-publicering. UNI-C Århus har netop skitseret proceduren for afklaring og afhjælpning af problemerne, og det bliver en hovedopgave i 2007 at råbe fakultet, universitet og kulturelle fonde op til at støtte den (især økonomisk) tunge omlægning til en ny platform. Ellers dør vi på nettet.

Midt i alle disse problemer er vore nye bygningsmæssige omgivelser en stadig glæde. Som læser kan du selv få et indtryk ved at folde hæftets omslag ud. Du kigger da ned ad vor midtergang, ser Nina på vej ind i “det allerhelligste”, hvor Jysk Ordbogs 3,1 millioner sedler står opstillet i 14 skuffesektioner. Nærmere til venstre ligger redaktørkontorerne (med den mest anvendte litteratur lige overfor på gangen). For enden af gangen ligger det kombinerede sekretariat og bibliotek, til højre tre mindre rum stopfyldt af spørgelistebeviser, manuskripter etc. Ja, det er utroligt, så meget man kan se på sådan et billede.

Siddende her på kontoret nærmest til venstre ønsker jeg læserne en glædelig jul og et godt nytår. Jeg takker alle, som i det forløbne år har støttet arbejdet med Jysk Ordbog, ikke mindst følgende fonde:

Aarhus Universitets Forskningsfond (Hosting og vedligeholdelse af JO) ..	DKK 29.100
Aarhus Universitets Forskningsfond (8. Nordiske Dialektologkonf.)	DKK 53.500
Jyllands-Postens Fond (Bærbare ibooks)	DKK 15.000
Letterstedtska Föreningen (Ekskursion for dialektologkonferencen)	SEK 8.000

Nekrolog

Arne Espegaard
(1910-2006)

Jysk Ordbogs nok hyppigst citerede kilde døde i dette efterår. Det drejer sig om lektoren, digteren, dialektforskeren Arne Espegård.

Allerede som student begyndte han at optegne den gamle dialekt på sin hjemegn; det udviklede sig i 30'erne til en række optegnelsesrejser på cykel rundt i Vendsyssel, med lejlighedsvis smut over i Hanherred eller ned i Himmerland. Hans planer om en dialektgeografisk fremstilling af nørrejysk strandede i første omgang på 2. verdenskrig, hvor Arne i stedet blev et fremtrædende medlem af modstandsbevægelsen. Først som pensionist fik han tid til at følge planerne til dørs – med det stort anlagte værk *Nogle Nordjyske Mål* (I-II).

Arne forstod kunsten at brænde sit lys i begge ender – og få meget ud af det. Ved siden af sit arbejde som lærer (i gymnasiet og på seminariet) genopbyggede han næsten fra grunden en ejendom i Sydvestjylland. Og dette arbejde var næppe fra hånden, før han kastede sig over sit sproglige hovedværk *Vendsysselsk Ordbog* (I-IV, fulgt op af to mindre tillægsbind).

I modsætning til de fleste andre danske dialektordbøger er Vendsysselsk Ordbog bredt henvendt til egnens befolkning – med en dækkende, men let læselig lydskrift, med korte, klare ordforklaringer, og med helt vidunderligt mundrette citater. Ordbogen blev fortjent populær, solgtes i en række oplag og står i dag på boghylden i mangt et vendelbohem, sikkert side om side med hans erindringer.

Omkring årtusindskiftet flyttede Arne tilbage til sin fødeegn. I den forbindelse donerede han sine omfattende dialektoptegnelser til vort center, hvor de nu huses og anvendes flittigt. Og minder os om energibundtet Arne, som skrev og publicerede til det sidste!

Viggo Sørensen

*Forfatteren er formand
for Han Herred Mål*

Søren Vibe:

Han Herred Mål

Foreningen Han Herred Mål er dannet i foråret 2005. Formålet er at støtte og formå folk i Han herred, der kan egnsmaal, til at bruge det alle steder hvor det giver mening, samt at tilskynde tilflyttere til at lære at forstå det. Foreningen arbejder over en bred front for formålet. Egnsmaalene i Han herred er som overalt i Danmark under stærkt pres. I stor udstrækning bliver egnsmaalet valgt fra allerede fra børnene er små. Der har hidtil kun været lidt opmærksomhed om egnsmaalenes historiske og kulturbærende værdi. I Sønderjylland og i Vendsyssel findes, som hos os i Han herred, foreninger der søger at rette op på dette.

Han herred i Nordvestjylland ligger mellem Thy og Vendsyssel, fra og med Hannæs i vest til Tranum, Arentsminde og Ulvedybet i øst (se kort). Egnsmaal i Han herred har, som i andre egne af Danmark, flere udgaver, hver knyttet til sit lokalområde. Fra vest til øst indebærer det en gradvis ændring fra område til område. Forskellene mellem målet i Hannæs i vest og Øland i øst er meget udtalte. At disse forskelle kunne udvikle sig, skyldes folks bofasthed tidligere. Man kom sjældent udenfor den snævre hjemegn grundet dårlige veje og samfærdselsmidler, fattigdom mm.

Som sagt ovenfor, arbejder Han Herred Mål bredt for sit formål.

(1) Vi laver lydoptagelser med dialekttalende i deres hjem, og vi finder frem til dem overalt i herredet for at indfange alle lokale sprogudgaver.

(2) Vi agiterer for vor sag offentligt, og har haft indslag i fjernsyn, radio og aviser, både lokalt og i landsdækkende medier. Vi deltager i lokale udstillinger og har kontakt til kommunerne i det gamle herredsområde, ligesom vi får moralsk støtte hos Lokalhistorisk Samvirke, en paraplyorganisation for herredets lokalhistoriske foreninger. Vi har folk, som skriver fortællinger på deres mål (se fx s. 8-15 i dette num-

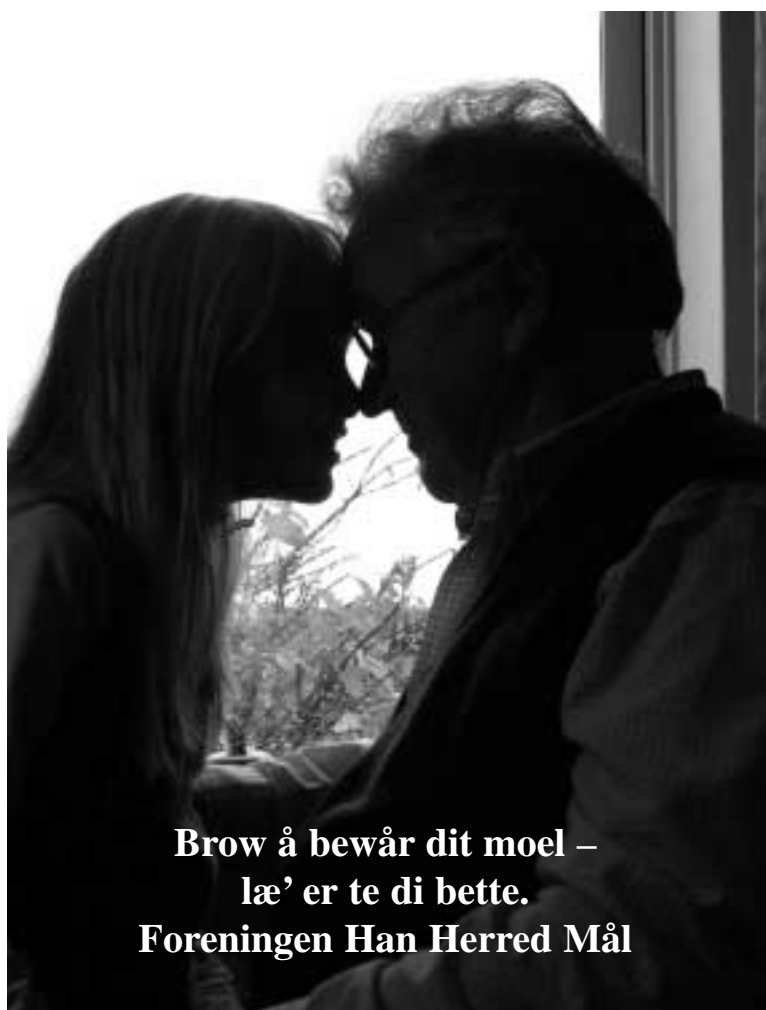
mer af Ord & Sag), andre der skriver sange, og vi har et par fine lokale komponister, som skriver melodier til. Vi har samlet i hundredevis af "sæjjer" (talemåder, ordsprog og lign.), som nu bringes en ad gangen i en lokal ugeavis.

(3) Vi har søgt at interessere skolerne i vor sag, idet vi gerne så en egnssprogundervisning oprettet. Dette er imidlertid vanskeligt, bl.a. fordi det har været svært at finde lærere som kan og vil gå i gang med en så uvant opgave.

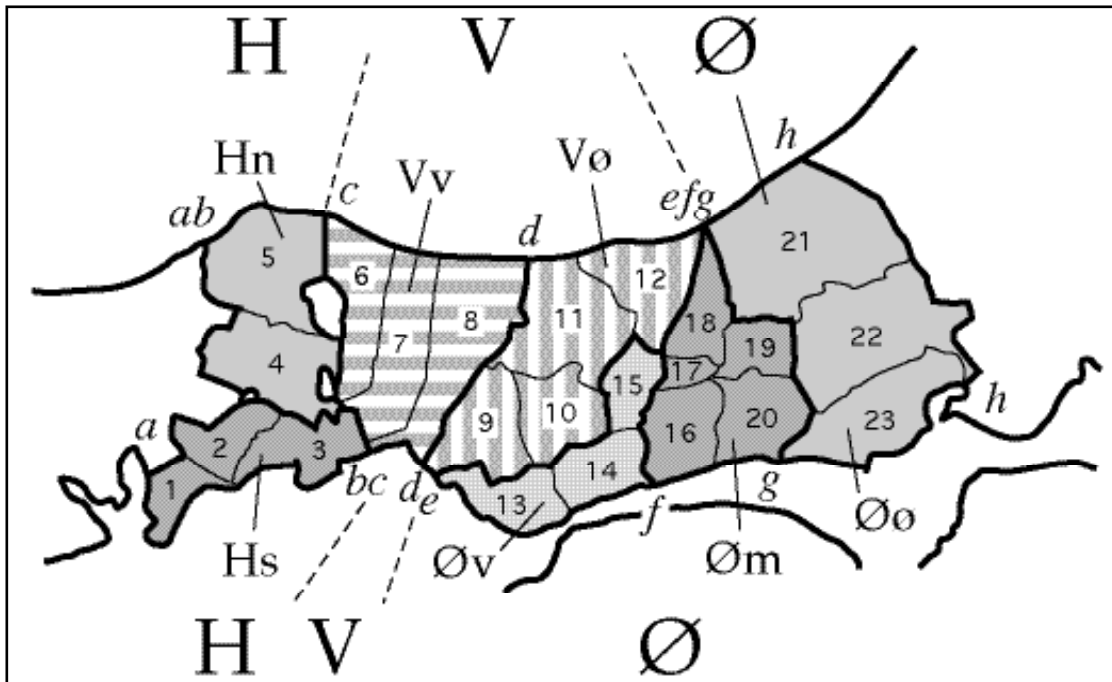
(4) Vi har en meget omfattende opgave i gang med en ordsamling. Med indgang fra rigsdanske ord redegør vi for udtale og bøjningsformer af så mange ord, vi kan. En fast skare på 6 personer mødes en gang hver uge og arbejder med denne krævende, men overordentlig spændende sag.

Foreningen har for tiden omkring 50 medlemmer, hvoraf 15-20 er aktive med diverse opgaver.

Der har været glædelig stor interesse for vor sag, og en god del af vore arbejdsopgaver forløber godt og stabilt. Vi har desuden en række gode idéer i hovedet til yderligere virke, men må sande at der er for få folk til at alt kan sættes i gang straks. Vi er imidlertid kommet godt fra start og har både idérigdom, kyndige folk og slidere, så vi ser lyst på vor fremtid.

**Brow å bewår dit moel –
læ' er te di bette.
Foreningen Han Herred Mål**

Som vist falder Hanherrederne sprogligt set i 3 hoveddele: Hannæs (H), Vest-Han (V) og Øst-Han (Ø). Inden for Hannæs skelner vi yderligere mellem en nordlig og en sydlig del (henholdsvis Hn og Hs. Vest-Han er det praktisk at underinddele i en vestlig og en østlig del (henholdsvis Vv og Vø. Øst-Han falder i hele tre underdele: en vestlig, en midter- og en østlig del (henholdsvis Øv, Øm og Øø. Hannæs og Øst-Han er markeret med fladefarvning, Vest-Han med skravering på kortet ovenfor.

Sogneavne: 1 = Arup. 2 = Vesløs. 3 = Øsløs. 4 = Tømmerby. 5 = Lild. 6 = Vust. 7 = Vester Torup; her blot kaldt Torup. 8 = Klim. 9 = Gøttrup. 10 = Kettrup. 11 = Kollerup. 12 = Hjortdal. 13 = Aggersborg. 14 = Bejstrup. 15 = Skræm (vestlige del); her kaldt Skræmv. 16 = Haverslev. 17 = Skræm (østlige del), her kaldt Skræm-ø. 18 = Lerup. 19 = Øster Svenstrup; her blot kaldt Svenstrup. 20 = Torslev. 21 = Tranum. 22 = Brovst. 23 = Øland.

- a-a Grænse mellem Thy (med thybodialekt) og Hanherrederne. Fx *æ* / *a* jeg; *bre'* / *wrej'* vred; *dan:s* / *då:ns* danse; *nå:gen* / *na:gen* nøgen; endvidere (men her høres blandet udtale i Arup og Vesløs sogne) *tå:b* / *ta:b* tabe, *bå:g* / *ba:g*.
- b-b Grænse mellem foransat og efterstillet kendeord, fx *æ manj'* / *manj'en* = manden. Dette regnes af mange for at være hovedskellet mellem vest- og østjysk dialekt.
- c-c (1) Mod vest er navneord, der betegner tællelige ting, altid fælleskøn; mod øst bruges ligesom på rigssproget både fælleskøn og intetkøn: *en bu'er* / *et bu'er* et bord. Ved sammenligning med b-b ses det, at Lild og Tømmerby sogne har efterhængt kendeord, men altid i fælleskøn, altså fx *bu'eren* bordet (modsat *æ bu'er* i Thy og *bu'ere* mod øst); de samme to sogne er hovedområdet for en ejendommelig mangel på kendeord i eks. som *de æ ble'k o haw'* det er blik(stille) på havet. – (2) Østgrænse for vestjysk stød: fx *lå'p* / *lâp* loppe, *dre'k* / *drek* drikke.
- d-d (1) Mod vest har man ikke stød i tillægsmåder som *tænkt*, *glæmt* tænkt, glemt; det har man i reglen mod øst: *tæn'kt*, *glæm't* – (2) Mod vest siger man *hæ:r*, *dæ:r* hér, dér, mod øst *hæ'r*, *dæ'r*.
- e-e Grænse mellem Vesterhan og Østerhan herred.
- f-f (1) Mod vest hedder det fx *na'r*, *da:r* nord, døre; mod øst siger man *nö'r*, *dö:r*. – (2) Mod vest siger man *fræ Han*, *hæ:r* - el. *hæ'rfræ'* fra Han, hérfra; mod øst hedder det *frå Han*, *hæ'rfrå*.
- g-g Vestgrænse for særlig udtale af k og g foran vokalerne i, e, æ, y, ø, ö (sådan som det også kendes fra Vendsyssel). Fx *giyer* / *djiyer* gøre, *kjy:b* / *tjy:b* købe.
- h-h Grænse mellem Hanherrederne og Vendsyssel (med vendsysseldialekt). Fx *hanj* / *haj* han; *mad* / *ma* mad; *hæjst* / *hæst* hest.

Egon Vendelbo Pedersen:**Ja, hwans er dialekt?**

Ja, de war jo nøj o de føst, som min foræller haed en willer tuwr mæ å prøww å fo enj i mi hue. De war no slæt e't så læt å lærer, får min får war jo føj i Glee, hvor di haed djær æjen måed å snak po. Ja, så war der jo min mur, som var føj øwer i Hjarmolklet, hvor djær snakken lyer hil ajlens. Min mur kom ud å tjænn trij steer i Thyj, fræ hon war syw or å te hon war trædwe. Så i min tille båndom war de sån nøj blænjsammen språg, som min foræller prøwed å fo mæ te å udtåel å skryww, så de bløw no slæt e't så næm å lærer å løes, hwa der stow i æ ABC. De mæ å skryww de war min mur no den bæjst te, sil om dær skul blænjes en hil masse æ-er imell uwren. Sån nøj ga mæ en hil dil problemer, da jæn så begønnj å go i skul. Ja, da ku de sæjes, te dæjnen haed ino flier problemer mæ å fo mæ te å skryww å snak pæn lissom di kjøwenhawnere, dær töt, te di war så møj kloeger æn wos, der bowed dær uwd i Glee. Mæn de er no føst i di sist or, hvor di ræjti hår fot hæl mæ djær kjøwenhawnerspråg i Glee. Di bløw jo nøj te å kyeb åll di æjendomm, der war deruwd, enjen di fæk has po den gammel dialekt, som war i Glee.

Der skijj jo teng å sager, da byboweren i træsseren kjøwt æjendomm i Glee. Far i tijen war de huwsmanjsbrug, mæn de bløw no plusle te goer. Mæn de war jo hæller e't uwbøtted af jowren, som di sku løww o. For dæmm war de mier di manne tønjer lanj, som der ku pråles nøj mæ, te di no war bløwen æjer o.

Di føst bybower, der kam te Glee å kjøwt æjendomm, di erhwære dem for 25 te 30 tuwsen, å så browt di fræ hunjer tuwsen te en fijsfæm millioner po hwær huws te å pønjt dem mæ. Å ætter de ku wos, der war tebaeg, gåt sij, hvor fatte som wi haed løwed i Glee – hvor di sist deruwd fæk ræt trânt mæ å forlaed æjnen.

Oversættelse:

Egon Vendelbo Pedersen:

Ja, hvad er dialekt?

Ja, det var jo noget af det første, som mine forældre havde et skrækkeligt mas med at prøve at få ind i mit hovede. Det var nu slet ikke så let at lære, for min far var jo født i Glæde, hvor de havde deres egen måde at snakke på. Ja, så var der jo min mor, som var født ovre i Hjørdemål klit, hvor deres snak lyder helt anderledes. Min mor kom ud at tjene tre steder i Thy, fra hun var syv år og til hun var tredive. Så i min tidlige barndom var det sådan noget "blandsammen" sprog, som mine forældre prøvede at få mig til at udtale og skrive, så det blev nu slet ikke så nemt at lære at læse, hvad der stod i abc'en. Det med at skrive det var min mor nu den bedste til, selv om der skulle blandes en hel masse æ-er ind mellem ordene. Sådan noget gav mig en hel del problemer, da man så begyndte at gå i skole. Ja, da kunne det siges, at degnen havde endnu flere problemer med at få mig til at skrive og snakke pænt ligesom de københavnere, der mente, at de var så meget klogere end os, der boede der ude i Glæde. Men det er nu først i de sidste år, at de rigtig har fået held med deres københavnersprog i Glæde. De blev jo nødt til at købe alle de ejendomme, der var derude, inden de fik has på den gamle dialekt, som var i Glæde.

Der skete jo ting og sager, da byboerne i tresserne købte ejendomme i Glæde. Før i tiden var det husmandsbrug, men de blev nu pludselig til gårde. Men det var jo heller ikke udbyttet af jorden, som de skulle leve af. For dem var det mere de mange tønder land, som der kunne prales noget med, at de nu var blevet ejer af.

De første byboere, der kom til Glæde og købte ejendomme, de erhvervede dem for 25 til 30 tusind, og så brugte de fra hundrede tusind til en fire-fem millioner på hvert hus til at pynte dem med. Og efter det kunne vi, der var tilbage, godt se, hvor fattigt vi havde levet i Glæde – hvor de sidste derude fik ret travlt med at forlade egnen.

Manne o di nyj bebowere war no møy flennk, men de ku næm mærrkes, te vi e't had fot den samm uwdannels. I di føst or gik et uwmærked mæ sammenhållad imæll teflötteren, å der bløw om sommeren hålt en dil sammenkomster imell di nyj tilflöttere, hwor di osse te tijer tow mæ mæ. De ku no gåt mærrkes, te der war fåskjæl po lanj å byj, især nær sånt en fæjst started. Så bløw wi ållsammen po nær mæ tetal we æternawn, å de, der bløw snakked om po de tijspunkt, war næjsten ålltijer om, hwor di fåskjælli had hålt djær ferjer ronjt om i wærden – hwor de nåk mo enjrømmes, te a følt mæ nøj uddenfår. Mæn ætter en par tijmer så war åll de mæ æternawn glæmt, å ættersom a ålltijer bløw tetal we fårnawn, så glej a lissom let mier enj i selskabet, som aller war kjsom.

Deswaer bløw der ræt stuer problemer imæll byboweren i Glee. Flier å dem had lawed småsøer te fesk å ænjer, å de sir jo møy idyllisk uw. De mæ å fo djær grob rænst op, det had de lå hil po høllen, mæn de ga en hil dil problemer får nuer å beboweren. Djær septitank å djær siew-brønnj wil e't fongier, å en støj war de gal mæ djær kalorifæerwarrm. Gronjwånjed stow åp i warrmekanaleren, som lå øjer guelen, så de war wånjdamp i ste for warmloft, der kam åp i djær ståwer.

Di fæk så djær groeb rænst mæ en stur maskijn, mæ de resultat te djær søer nærmest bløw uwtørred, å sijen hår naboskabet e't ræjti fongerad deruwd.

No hår a i winter kommen mæ i nøj om Naerhannæs gammel dialekt. Ja, wi hår ed da sjøw, nær vi sånt sejer sammelt om æ awten. Ja onj-skyl, dær kam en "æ" mier; dænjer er wes e't særli populær hær po Naerhannæs. Der sæjes, te den lötter for møy o Thyj; ja, så tink po, hwor manne æ-er som a hår hõt i min tij. Hwæm ve, om a e't en daw blywer wijst uw o wor dialektklub. De vil a gåt nåk wær kij o, siel om a gåt ka sæjj, te de war min murs skyl, te de gik så gal.

Mange af de nye beboere var nu meget flinke, men det kunne nemt mærkes, at vi ikke havde fået den samme uddannelse. I de første år gik det udmærket med sammenholdet mellem tilflytterne, og der blev om sommeren holdt en del sammenkomster mellem de nye tilflyttere, hvor de også sommetider tog mig med. Det kunne nu godt mærkes, at der var forskel på land og by, især når sådan en fest startede. Så blev vi allesammen på nær mig tiltalt ved efternavn, og det, der blev snakket om på det tidspunkt, var næsten altid om, hvor de forskellige havde holdt deres ferier rundt om i verden – hvor det nok må indrømmes, at jeg følte mig noget udenfor. Men efter et par timer så var alt det med efternavn glemt, og eftersom jeg altid blev tiltalt ved fornavn, så gled jeg ligesom lidt mere ind i selskabet, som aldrig var kedeligt.

Desværre blev der ret store problemer imellem byboerne i Glæde. Flere af dem havde lavet småsøer til fisk og ænder, og det så jo meget idyllisk ud. Det med at få deres grøfter rensed op, det havde de lagt helt på hyl- den, men det gav en hel del problemer for nogle af beboerne. Deres sep- tiktanke og deres sivebrønde ville ikke fungere, og et sted var det galt med deres kaloriferevarme. Grundvandet stod op i varmekanalerne, som lå under gulvene, så det var vanddamp i stedet for varmluft, der kom op i deres stuer.

De fik så deres grøfter rensed med en stor maskine, med det resul- tat at deres søer nærmest blev udtørret, og siden har naboskabet ikke rig- tig fungeret derude.

Nu er jeg i vinter kommet med i noget om Nordhannæs gamle dia- lekt. Ja, vi har det da sjovt, når vi sådan sidder samlet om aftenen. Ja undskyld, dér kom et “æ” mere; dét er vist ikke særlig populært her på Nordhannæs. Der siges, at det lug- ter for meget af Thy; ja, så tænk på hvor mange æ-er som jeg har hørt i min tid. Hvem ved, om jeg ikke en dag bliver vist ud af vor dialekt- klub. Det ville jeg godt nok være ked af, selv om jeg godt kan sige, at det var min mors skyld, at det gik så galt.

Egon Vendelbo Pedersen

Aksel Førby:

En uwflogt i nettenhunjer å fæmåførre

Lie ætter krigen den var fobij, war der faktisk manne pænng imæll fålk. Om jæn ka li'ed hæller e't, så had de flæst jo tjænt manne pænng åjer krigen, å de wårr lie te Thorkil Lywræm lawed sin pænngombøtneng, wesnok i nettensægsåførre. Fålk benøtted sæ o di manne pænng den føst støk tii ætter befrijelsen, hwor der blæn fålk, der no ku bewæeg dem frit, war en stur trång te å kom uwd mæll ajer. No ku di fo dæn trång enfried.

Mæns krigen stow po, war der manne, der arbæded i Hånsted, å manne, ja di flæst, war enkwatired øwer hiele lansdielen. Frøstrup krågger war bebowed o ræjti manne sjaførrer, så hærfræ war der faktisk en masse der started fræ hwær måer. Di uwwnmæn, der åsse war enwålwired i dehær prosjægt, tow så en læs fålk mæ fram å tebaeg, nær di no aliwler kyer tuwren. Dæer war lawed nuer primmitiw træbæænk, hwor en femåtyw-tredwe mænsker ku seej. Di bløw så tån wæk i arbestiien, å bløw såt po ijæn, nær de war awten. Bilern bløw welieholt mæ brænstof å gommi o Wærnemagten. De fæk jo så en brat ænn i fæmåførre, mæn en dil o di lasbiler war stadi gåt kyren den føst støk tij, så war der gåt vær en sønnda, ku der snår stelles en uwdflogt an. Så bløw lasbilerens træbæænk browt ijæn. Fålk war jo e't få gåt wæn.

En tuwr, som bløw møj browt, war op te Hånsted. De had jo åjer hiele krigen wæt lot får åll ajer en dæmm der arbæded deroop. Hær stow di stuer kanoner stadiwæk å war stadi browle. Dæmm ku wi fo låw å sii, å di haste enkalt soldater, der war der, sku jo pas dæmm, å di wijst wos åsse ront i kanonern. De war mariinesoldater.

Ham, der wijst wos ront den føst gång – han war wes københawner – fæk maskinerijed started å wijst wos, hwodant de fongired. Han

Oversættelse:

Aksel Førby:

En udflugt i 1945

Lige efter at krigen den var forbi, var der faktisk mange penge mellem folk. Om man kan lide det eller ej, så havde de fleste jo tjent mange penge under krigen, og det varede lige til Thorkil Livrem lavede sin pengeombytning, vistnok i 1946. Folk benyttede sig af de mange penge det første stykke tid efter befrielsen, hvor der blandt folk, der nu kunne bevæge sig frit, var en stor trang til at komme ud mellem andre. Nu kunne de få den trang indfriet.

Mens krigen stod på, var der mange, der arbejdede i Hansted, og mange, ja de fleste, var indkvarteret over hele landsdelen. Frøstrup Kro var beboet af rigtig mange chauffører, så herfra var der faktisk en masse, der startede ud hver morgen. De vognmænd, der også var involverede i det her projekt, tog så et læs folk med frem og tilbage, når de nu alligevel kørte turen. Dér var lavet nogle primitive træbænke, hvor en 25-30 mennesker kunne sidde. De blev så taget væk i arbejdstiden og blev sat på igen, når det var aften. Bilerne blev vedligeholdt med brændstof og gummi af Værnemagten. Det fik jo så en brat ende i '45, men en del af de lastbiler var stadig godt kørende det første stykke tid, så var der godt vejr en søndag, kunne der snart stilles en udflugt an. Så blev lastbilernes træbænke brugt igen. Folk var jo ikke for godt vant.

En tur, som blev meget brugt, var op til Hansted. Det havde jo under hele krigen været lukket for alle andre end dem, der arbejdede deroppe. Her stod de store kanoner stadigvæk og var stadig brugbare. Dem kunne vi få lov at se, og de hastigt indkaldte soldater, der var der, skulle jo passe dem, og de viste os også rundt i kanonerne. Det var marine-soldater.

Ham, der viste os rundt den første gang – han var vist københavner – fik maskineriet startet og viste os, hvordan det fungerede. Han

wijst wos, hwodant han ku fo den stuer bonstøk på plas mæ de fien græj, de jo war. Baer lie dæn jænne væjed fijer tåns. Næer han dræjed løben po kanonern ront, ku wi næjsten e't sij enn i maskijnrommet (hæller hwa de nu hijjer), te di fløt sæ. Så fæk han fålk te å sii uwd gjæmmel kanonløben, å dær hwor wi ku sii, di ramt hawed, dær gik ed så stærk, at fålk bløw swemmel o å sii po ed. Der war nuer, di sku ihwærfal e't kig mier.

Sekken turistattraksjon, de ku ha wæt, om di had ståen dær enno. De war så enårm stur de hiele. De hår di i Norge enno; dær stor en anlæg akkuråt magen te. Den daw i daw.

Da wi war færdi mæ ronnwisnengen, spuer fålk ætter, hwo møj han sku ha får å wijs wos dedær.

“Det må jeg ikke tage noget for” lød swåred, “men jeg skal fjerne alt det skidt, der ligger på kanonen”. Den stakkels man, han kam te å fjærrn manne pænngsædler fræ kanonen dæn ættermæjda.

Batterie I, Hanstholm.

viste os, hvordan han kunne få det store bundstykke på plads med det fine grej, det jo var. Bare lige dén ene (kanon) vejede fire tons. Når han drejede løbene på kanonerne rundt, kunne vi næsten ikke se inde i maskinrummet (eller hvad det nu hedder), at de flyttede sig. Så fik han folk til at se ud gennem kanonløbene, og der hvor vi kunne se, at de ramte havet, der gik det så stærkt, at folk blev svimle af at se på det. Der var nogen - de skulle i hvert fald ikke kigge mere.

Sikke en turistattraktion, det kunne have været, hvis de havde stået der endnu. Det var så enormt stort det hele. Det har de i Norge endnu; dér står et anlæg akkurat magen til. Den dag i dag.

Da vi var færdige med rundvisningen, spurgte folk om, hvor meget han skulle have for at vise os det der.

“Det må jeg ikke tage noget for”, lød svaret, “men jeg skal fjerne alt det skidt, der ligger på kanonen”. Den stakkels mand, han kom til at fjerne mange pengesedler fra kanonen den eftermiddag.

Hanstholm fæstningen, 1945.

Torben Arboe:

Hjald, slyde, rande

– og andre betegnelser for stænge, halvloft mv.

Da jeg for nogen tid siden tog fat på at redigere substantivet *hjald* til Jysk Ordbog, viste det sig snart, at ordet ikke bare som i rigsdansk har flere betydninger, især 1) ‘stænge til hø, halm mv.’ og 2) ‘pind, tremestativ til høns at sidde på om natten’, men at der også optræder et beslægtet ord, skrevet *hild* og lign., med betydningen ‘stænge’. *Hild* optræder kun i sønderjysk, *hjald* findes derimod også i nørrejysk i denne betydning: ikke et egentligt loft af brædder el.lign., men en slags halvloft dannet af løse rafter, lægter mv. (“stænger”); især brugt i stald og lade, ofte dækket af et lag halm el. lign. for at udfylde hullerne mellem rafterne. Under redaktionen viste det sig, at *hjald* er kendt i dele af Vestjylland og Sydjylland, men ikke i Nordjylland og det østlige Midtjylland: her bruger man i stedet betegnelser udtalt *råj*, *rån* hhv. *laj*, der kan gengives som substantiverne *rande*, *rane* og *lad*; i nogle områder kan *lad* bruges ved siden af *hjald*. I Sønderjylland optræder vsa. *hild* og *hjald* en alternativ betegnelse, nemlig *sly-r*, hvilket i retskrivning må gengives *slyde*. I det følgende vil jeg gå lidt i dybden med disse betegnelser og deres udbredelse over for hinanden, da dette aspekt vanskeligt kan rummes inden for de pågældende enkeltordsartikler i Jysk Ordbog. Det viser sig, at også *stænge* har været anvendt i visse jyske dialekter.

1. Hjald og hild

Først et par ord om *hjald*’s betydning 2 ovenfor, ‘siddepind el. -stativ for høns’, eller kort: ‘hønsepind, -stativ’. Denne betydning er forevigtet af H.C. Andersen i eventyret “Det er ganske vist” (1852) om den lille fjer, der blev til fem høns, efterhånden som hændelsen blev omtalt og

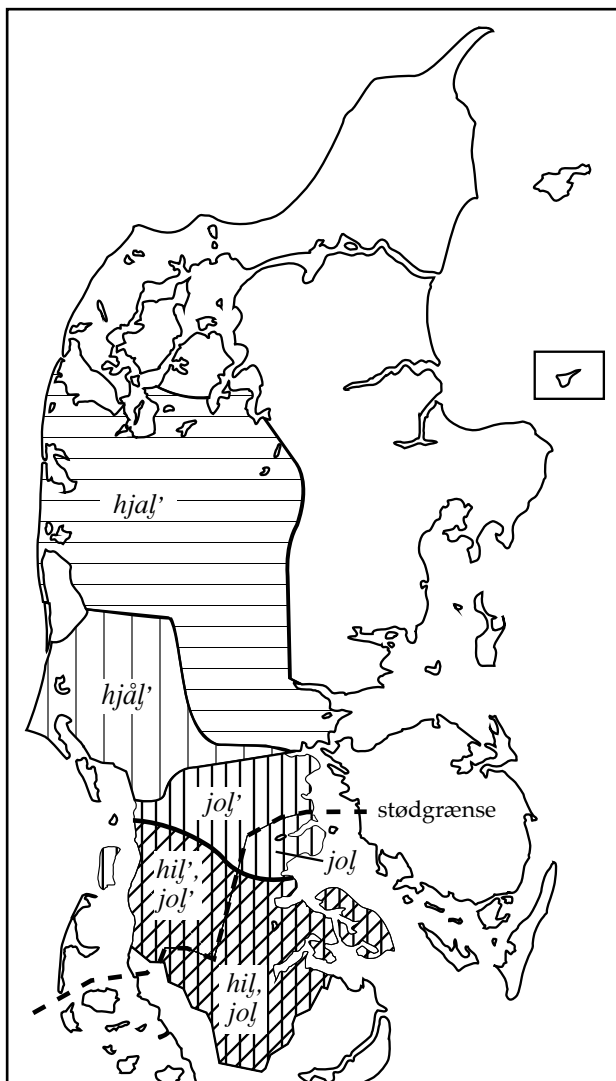
forstørret på “hjalene” rundt i landsbyen. Også Poul Martin Møller har bidraget til at bevare ordet med visen fra 1820’erne: “Farvel min velsignede fødeby”, linjen “min søsters hane sover på hald”, her som et element i beskrivelsen af det landsbysamfund, digtets jeg føler som en spændetrøje, jf. versets slutlinje: “Jeg vil løbe min vej”. Andersen var opvokset på Fyn og Møller på Lolland; Andersens form “hjal” stemmer med den fynske udtale med stød på vokalen: *ja:l* ifølge Ømålsordbogen; Møllers form uden -j- stemmer ikke med den lollandske udtale (*jà:l* el. lign. ifølge Ømålsordbogen) og betegnes som “poetisk” i Ordbog over det Danske Sprog (ODS.). I Jylland kan *hjal*d betegne ‘hønsepind, -stativ’ i det sydlige Østjylland (i store træk fra Skanderborg til Kolding), desuden sporadisk på Randers-egnen og Djursland. Udtalen er *hjal’* på Skanderborg-Vejle-egnen, *hjal’* på Djursland og Vejle-Kolding-egnen; se nærmere i artiklen ¹*hjal*d 2 i Jysk Ordbog (www.jyskordbog.dk). Jyder fra andre egne, fx Jeppe Aakjær, kender dog også denne betydning, men da indlånt fra rigsdansk.¹

Vi kan nu koncentrere os om betydningen ‘stænge’, dvs. løse rafter (stænger) mv. lagt på tværs af vandrette bjælker i stald el. del af lade, så der dannes en slags loft, og rummet ovenover op til taget kan bruges til opbevaring af hør, halm mv. Om subst. *stænge* gælder, at det nok er rigsmålets ord, men netop derved afspejler, at rigsdansk især er baseret på sjællandske dialekter: *stænge* er velkendt over hele Sjælland, desuden på bl.a. Lolland og Falster (jf. Knudsen (1927) s. 65); Fyn har derimod især *slyde* og Jylland som antydte *hjal*d, *rande* m.fl. Flere af disse ord kan betegne dels selve laget af rafter (stænger), dels rummet ovenover; ofte skelnes ikke eksplicit. Udbredelsen og udtaleformerne af *hjal*d og *hild* i betydningen ‘stænge’ er vist på kort 1.

Det skal nævnes, at *hjal*d i den nordlige og østlige del af sit område (udtalen *hjal’*) er mere spredt afhjemlet end i den sydlige og vestlige del, hvor udtalen er *hjal’*, *jol’*, *jol’* etc.² *Hild* er derimod tæt afhjemlet i hele det sønderjyske område, hvor der optræder både *hild*- og

¹ Jf. Skautrups bemærkning: “Marie Bregendahl og Jeppe Aakjær har ganske vist ordet i bet. “pinde, hvorpå hønsene sover”, men – den har de lært af rigssproget, ikke af dialekten i Fjends herred”. Skautrup (1927) s. 11. (Fjends herred har i stedet *rå-n* = rane, jf. begyndelsen af afsnit 3).

² Det bør bemærkes, at udtaleforhold mv. her adskiller sig en del fra det i *Kort over de danske folkemål* anførte. Ifølge Kort nr. 8 skulle udtalen med vokal å gælde op til den vestlige Limfjord for ord som *falde*, *kalde*, *hjal*d; men kort 1 viser, at *hjal*d kun udtales med å op til Ringkøbing fjord. Endvidere nævner Kort etc. en nordjysk form *hjal’* (s. 23); men ordet er ifølge Jysk Ordbogs kartotek ikke afhjemlet i nordjysk.

Kort 1. Udbredelse og udtale af *hjald* og *hild* (= stænge). I den sydvestlige del af *hjal'*-området også *jål'* og *jol'* (jf. K 3.2 i Jysk Ordbog).

hjald-former, her har *hild* den generelle betydning 'stænge', mens *hjald*-formerne *jol'*, *jol'* har fået en mere specialiseret betydning: 'stænge over (tærskel-, køre-)lo, port-rum'.³ *Hjald* betegner her et stænge, der ligger lidt højere end et stænge normalt. Der skulle være ekstra "højt til loftet" i de nævnte rum: i tærskeloen for at give plads til høje sving med plejlen, så der var mest mulig kraft på slaget, når "slagvol-len" ramte negene på logulvet; i kørelo og portrum skulle der tilsvarende være højt nok til, at man kunne køre ind med kornlæssene.

Forskellen på *hild* og *hjald* (udtalt *jol'*) vises tydeligt på illustrationen på næste side fra det sydvestlige Sønderjylland (Hostrup øst for Tønder). På figuren ses, at *Hild* ligger over

stalden i samme højde som loftet i stuehuset, og at *Hjold* ligger over loen (med vogn og læs) op til mønningen (= tagryggen). Det ses også, at *Hjold*-rummet er mindre end *Hild*-rummet. De to ord har altså næsten samme betydning: 'stald-loft' hhv. 'lo-loft'; men de er af forskellig oprindelse. *Hjold* (dvs. *hjald*) er af nordisk oprindelse: det stammer fra vestnordisk (oldislandsk) *hjaltr*, hvorimod *hild* kommer fra naboegne mod syd: fra nordtysk, jf. middelnedertysk *hilde*, *hille*.⁴ Det nor-

³ Denne betydningsopdeling mellem *hild* og *hjald* udstrækker sig via Als til Ærø, jf. Bévort (1993) s. 194, 197.

⁴ Muligvis stammer de to ord i sidste ende fra samme germanske ord; det hævder i hvert fald Pedersen (1988): "Hild og hjold er egentlig samme ord i tysk og dansk form" (s. 180f.). Men etymologierne betegnes flere steder som usikre, jf. både ODS., Nielsen (1969) og Mensing (bd. II, 1929, efter den nedenfor citerede definition): *Hill* ... Wort unsichere Herkunft (etc. med 2 modstridende forslag til etymologi; s. 794f.). I det mindste er de to ord beslægtede.

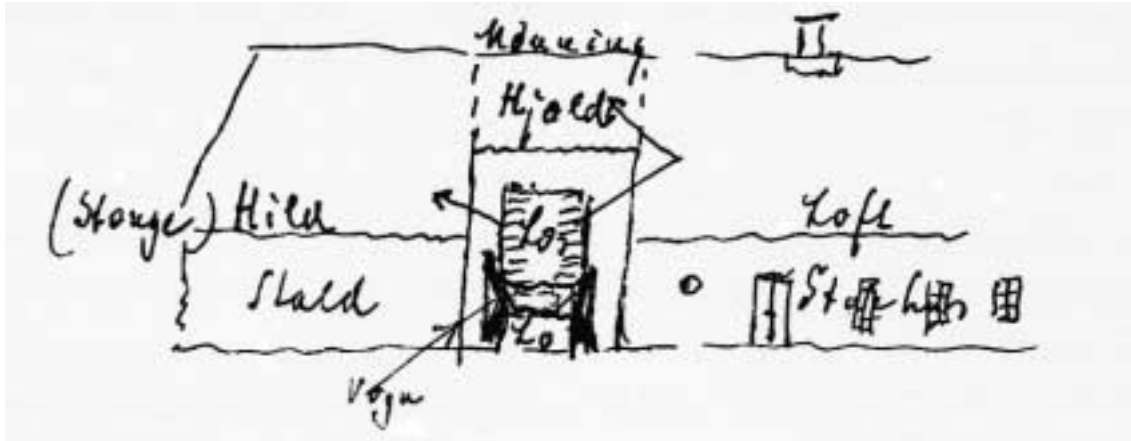

Fig. 1. “En *jol*”, Hjold, Stønge, Loft over Loen”. (fra M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II.2 s. 76).

diske *hjallr* betegnede oprindeligt ‘(tørre)stillads, forhøjning’ (jf. ODS.). Ordet giver altså mulighed for at fremhæve et “stillads-aspekt” (med fokus på stænger, rafter) hhv. et “forhøjnings-aspekt” (med fokus på niveau i forhold til omgivelserne). Der er i tidens løb udviklet mange lydlige sideformer til *hjald*, nogle med særlige betydninger, fx *hjeld*, *hjæld* = tørrestativ til klipfisk mv.⁵ I fig. 1 er dog et tredje aspekt, “afhjælpning af pladsmangel”, det vigtigste, jf. Ottsens forklaring til illustrationen:

Når der var knapt med Plads, blev der lagt Stænger over Loen, og så raketes Negene eller Kjærvene først over på Loftet og derfra op på “e jold””. (s. 77).

Det er den nævnte flytning af negene, Ottsen viser med “vinklen” fra kornlæs til stuehusloft og videre til *Hjold*. Man kunne ikke i stedet lange negene op via *Hild*: dette var i forvejen fyldt op med neg, derfor pladsmanglen.

Hild er som nævnt et indlån fra nedertysk. Ud over de nævnte ældre former, middelnedertysk *hilde*, *hille*, findes det som veletableret ord i nyere nedertysk: *Hill* = ‘der Boden über den Viehställen zu beiden Seiten der grossen Diele’, ‘Zwischenboden’, dvs. ‘loftet over kvægstaldene til begge sider af den store lo mv.⁶’, ‘mellemløft’, jf. Mensing (bd. II, 1929). I middelnedertysk har ordet *Hilde* to betyd-

⁵ Her har Jysk Ordbog oprettet selvstændig artikel, *hjeld*, med bemærkning om, at dette ord oprindeligt var en sideform til *hjald*.

⁶ Det må her bemærkes, at “Diele” kan betegne adskilligt større rum end det, vi på dansk opfatter som (tærsk)lo mv.: også stald, lade og stedvis beboelsesrum. Der er nemlig tale om en byggestil med alle gårdens rum under samme tag, jf. betegnelsen “Eindachhaus” hos Lasch, oversat til “enlænget gård” ovf. Men denne byggestil er ikke nødvendigvis kun nordtysk: også gården/huset på fig. 1 har jo stald, lo og stuehus under samme tag.

ninger: 1) gitter, høhæk over krybben, 2) skråt rum over kvægstaldene i enlænget gård, til opbevaring af hø og halm, (og) som soveplads for tjenestefolkene; jf. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (min oversættelse). I nedertysk er “forhøjnings-aspektet” tilsyneladende det vigtigste; hverken under det yngre *Hill* eller det ældre *Hilde* nævnes noget om, hvad loftet består af.⁷ Men det beskriver Ottsen vedr. den sønderjyske udformning:

en Hild' ... Staldloft, dvs. Loftet over Stalden, der før i Tiden ikke bestod af Brædder (endsige ildfaste Hvælvinger), men af alle Slags Stænger, der blev lagt på Bjælkerne Side om Side. Derover blev så lagt et Lag Halm, og derpå så Hø eller Korn. Stængerne blev efterhånden ormstukne, og det var lidt farligt at gå deroppe, før der var lagt et godt Lag Hø eller Korn. (*Hostrup-Dansk*. II.2 s. 16)

Materialet var altså tidligere “alle slags Stænger”, anbragt ved siden af hinanden, vinkelret på bjælkerne over stalden, og de huller, der uundgåeligt opstår mellem parallelle, uens stænger, blev dækket via det nævnte halmlag. Et fra starten usikkert loft at gå på, forstår man; når så stængerne med tiden bliver møre og ormstukne, er “lidt farligt” næppe nogen overdrivelse. I hvert fald er Ottsen selv engang faldet igennem en *hild* og ned i stalden: “Jeg kan endnu se mig selv ligge på Brostensgulvet og ømme mig” (s.17; manuskriptet fra 1930'erne). Ikke underligt, at man i nyere stalde (vel fra og med slutningen af 1800-tallet) gik over til bræddeloft eller murede hvælvinger, så snart man fik råd til det.

Tilsvarende var materialet til *hjaald* over stalden mange steder den slags træ, man nemmest kunne få fat på, jf. følgende fra Esbjerg-egnen vedr. tiden op til 1850:

“æ Hjaald” ... var en Ting, der ikke var gjort meget ud af: fra Bjælke til Bjælke var der lagt lange, tynde Stammer eller lige Grene af Skovtræerne Eg, El, Birk og Pil. Selv om “æ Hjaald” ikke var særlig vigtig eller af dyrt Materiale, saa voldte det dog megen Bryderi. Særlig galt var det, naar Grene og Stammer (kaldet “æ Rawter” [= rafterne]) havde ligget nogle Aar og var gennemløbne af Orm og skøre, saa maatte nogle nye anskaffes. (Tobiassen Kragelund (1958) s. 14)

Samme kilde beretter, at de gamle rafter ofte blev brugt som brændsel: når der hen på foråret ikke var flere tørv i tørvehuset, begyndte kvinderne at tage af de møre stammer mv. på *æ hjål'* til brændsel, i særlige mangelsituationer også af de gode grene. Det gav på den træfattige egn

⁷ Men måske antyder Lasch det via betydning 1's omtale af ‘gitter’ og ‘høhæk’ (Heuraufe), der jo består af tremmer, korte “stænger” el. lign. med afstand imellem.

manden på gården store problemer (jf. “megen Bryderi”) at skaffe nyt “Hjaaldtræ”. Var han heldig, fik han fat på “Strandingsbjælker af rød Fyr”, der kunne kløves i tynde, men hårde, holdbare lægter: de blev ikke angrebet af orm, desuden risikerede de ikke at blive brugt som brændsel – for kvinderne kunne ikke slå dem itu til det! Det var med andre ord “Hjaald for en Mands Levetid”.

Både det “forhåndenværende søms” princip i materialevalget og det lidt farlige ved denne praksis fremgår af en beskrivelse fra Holmsland Klit (ved Ringkøbing). Her bestod *æ Hjold* (hjaldet) over stald og fåresti bl.a. af “Brædestykker, Rusepæle” (antagelig fra gamle ålru-ser), tildækket med hedetørv. At færdes dér var ofte endt med, at den pågældende karl eller dreng “ufrivilligt (stak) et Ben igennem” eller endog “forsvandt helt igennem” og havnede nede på gulvet “tillige med Hedetørv, Stænger og Brædestykker” (Pedersen Bjerregaard (1940) s. 38). De gamle stalde (og andre bygninger) var ofte meget lave end de nyere, så der var trods alt nok ikke så langt at falde. Brugen af hedetørv og andre tørv som dækkende lag omtales flere gange nedenfor, især i afsnit 4.2 vedr. *lad*.

Med hensyn til den sønderjyske særbetydning af hjald, nemlig ‘stænge over lo’ skal nævnes et eksempel, der supplerer fig. 1:

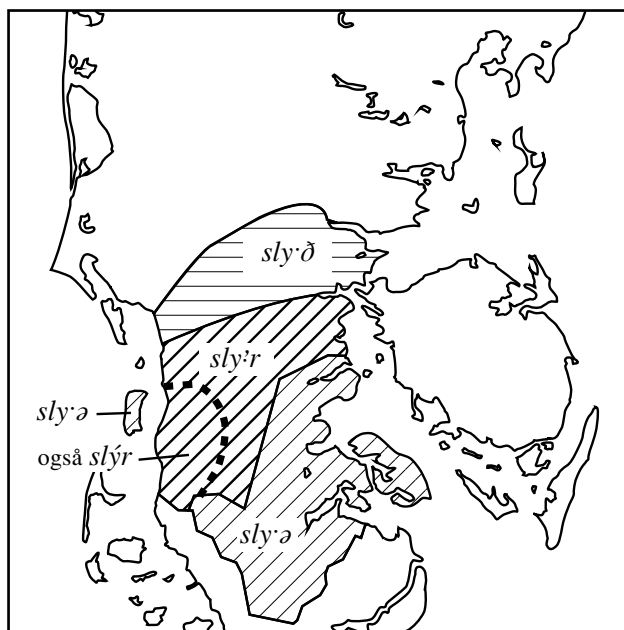
Når vi havde loftet fyldt med hø eller korn, kunne der endnu anbringes et læs eller to over loen, hvorfor der blev lagt tynde granstammer over. Så sagde vi: *No æ æ hjold å fuld, så no kanj vi injt få me'e injd* [= Nu er hjaldet også fuldt, så nu kan vi ikke få mere ind]. (Sigfred Andresen, spørgelistebesvarelse fra Agtrup/Læk, Kær herred (syd for nuværende rigsgrænse). 1983)

Hjald i denne betydning har været en så almindelig betegnelse her syd for grænsen, at det endog er optaget i den slesvig-holstenske ordbog som artiklen *Joll*², fra Angel: ‘der über der Tenne ... liegende, aus Stangen und Latten hergestellte ... Halbboden zur Lagerung von Heu und Stroh’, dvs. ‘det halvloft, der er dannet af stænger og lægter, og som ligger over loen, til oplagring af hø og halm’ (jf. Mensing bd. 2, sp. 1047⁸). Lidt nord for grænsen, nemlig i Sundeved, indgår ordet i talemåden: *də va et lanʔt tren, soːj e maŋ, haŋ ʔreːŋ fra e jol neːə oː e ʔlogot* = det var er langt trin, sagde manden, han trådte fra hjaldet ned på logulvet (jf. Langfeldt (1937) s. 99).

⁸ Ordet henføres her til dansk *Jold*, en opslagsform, det ikke er lykkedes mig at spore i danske dialektordbøger mv.; Hagerup har *Hjold* i *Det danske Sprog i Angel* (1867) s. 35.

2. Slyde

Som antydet i indledningen optræder der i sønderjysk ved siden af *hild* og *hjald* et ord med udtalen *sly·r* (og lign.), som i retskrivning må gengives *slyde*. Der forekommer imidlertid også former med stød på vokalen hhv. såkaldt “klusilspring”: *sly·r* hhv. *slýr*, dvs. en sideform, der må skrives *slyd*. *Slyde* (og *slyd*) bruges næsten udelukkende om det lag af rafter, der danner *hjaldet*, af og til også den enkelte rafte her, men i modsætning til *hild* og *hjald* (næsten) aldrig om rummet ovenover op til taget. Ordet viser sig at være udbredt også i det sydlige Nørrejylland op til Vejle-egnen, som det ses af kort 2.

Kort 2. Udbredelse og udtale af *slyde* i betydningen ‘lag af rafter, stænger’; desuden sporadisk afhjemlet fra Vejle mod nordøst til Skanderborg-egnen. Mht. grænsen mellem udlydende *-ð* og *-r* se K 4.0 i Jysk Ordbog. Med *slýr* betegnes en udtale *slytjær* (med klusilspring) i stedet for stød som i *sly·r*, jf. Jysk Ordbogs K 2.1. På Als er ordet også optegnet med accent 2: *ˈsly·*, jf. citat nedenfor.

At ordet refererer til træværket og ikke rummet ovenover, ses tydeligt i følgende: *Vi ska ha e 'Slýr 'ætə'se', 'bå·də å· 'Hil' å· 'Jål', inən vi ska kør 'in = vi skal have slydet set efter, både på hilden og *hjaldet*, inden vi skal køre (hø) ind (Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II.4 s. 25). Lige som et *hjald* ovf. kan et *slyde* være lavet efter “de forhåndenværende søm”s princip: det består af “Stænger, Lægter, Granstammer, hvad man nu har, lagt Side om Side” (smst.). Eller med en lignende formulering: *æ Slyer* består af “Stænger, lige og krumme af alle mulige Træarter og i spredt Uorden”; det tilføjes, at der så over stængerne “bredtes et tyndt Lag langstræet Rughalm, der hindrede det korte Hø i at falde ned i Stalden” (*Sønderjyske Aarbøger* (1952) s. 38). Det kan dog også være dannet af mere regulære rafter, jf. “*slye* = runde træstokke, ca. 10 cm tykke, ... lagt med ca. 20 cm’s afstand” (*Alsisk Kalender* (1967) s. 30). I Sydjylland kunne man lægge tørv over slydet, jf. “Når der bliver lagt et Lag *Saj·r* (= græstørv, plur. af *sadde*) oven på dette*

Slyd, kaldes det *Hjål* (= hjald)” (Andst herred); igen bruges altså *slyde* om træværket alene. Dette ses også i oplysningen, at “*høet kom før op å e hilj ... æljə op öwər ə sly·ə*” = op på hildet eller op over slydet (Rise herred, Åbenrå-egnen). I en talemåde bliver slydet derimod set nedefra: *hans 'kye steæ i 'mogh te e 'sly·e* = hans køer står i møg (op) til slyderne (altså til loftet), dvs. han muger ikke ordentligt ud (*Alsisk Ordsamling* (1988) s. 152).

Slydet kunne være af så gode brædder, at de kunne bruges til andet formål: “dem tog man ned i Tørvetiden og brugte dem til at lave Trade af” (dvs. en ramme el. kasse til at ælte tørvedynd i; Bov sogn ved Flensborg). På Als har slydet over loen dog vist været permanent; i hvert fald skulle også det pyntes, når der skulle holdes bryllupsgilde i loen:

noget af det allervigtigste Arbejde (i forberedelserne) var at “drei e Lue”, at drage Loen: egne og laante Lagener blev sammensyet, det ene ved det andet, saa det var nok til at dække Slyden (Stænget) over Loen og til at danne Vægge om Loen. (Ussing (1926) s. 119)

Men som ved *hild* og *hjald* omtales også det nogle steder (lidt) farlige ved loftskonstruktionen: “Slyerne var uafbarkede Kævler, der blev lagt over ca. 1/3 af Loen ... Efter endt Tærskning om Vinteren blev de atter gemt væk, da de var usikre at færdes på” (Sundeved, spørgelistebesvarelse 1974). Helt galt er det gået et sted, jf.: “*hanj 'brækət ə 'hats ve de hanj folj 'ne·ə a· 'sly·ə* = han brækkede Halsen ved, at han faldt ned af Slydet” (Øsby ved Haderslev).

Slyde, eller måske rettere: *slyd* (jf. stød på vokal i den følgende form), kan også betegne en enkelt rafte, tynd stamme mv.: “*æt sly'r* = den enkelte Fjæl til *hilj*” (dvs. bræt til *hild*; Agerskov, K.J. Lyngby 1859). Ordet kan også betegne dels en stok eller stav i almindelighed, dels et sengebræt (og videre: en hel sengebund, altså et antal brædder under ét, lige som i betydningen ‘raftelag i hjald’). I betydningen ‘stænge’ er *slyde* almindeligt også på Fyn, her ved siden af *hø·stænge*, oplyser man fra Ømålsordbogen (ved Asgerd Gudiksen).

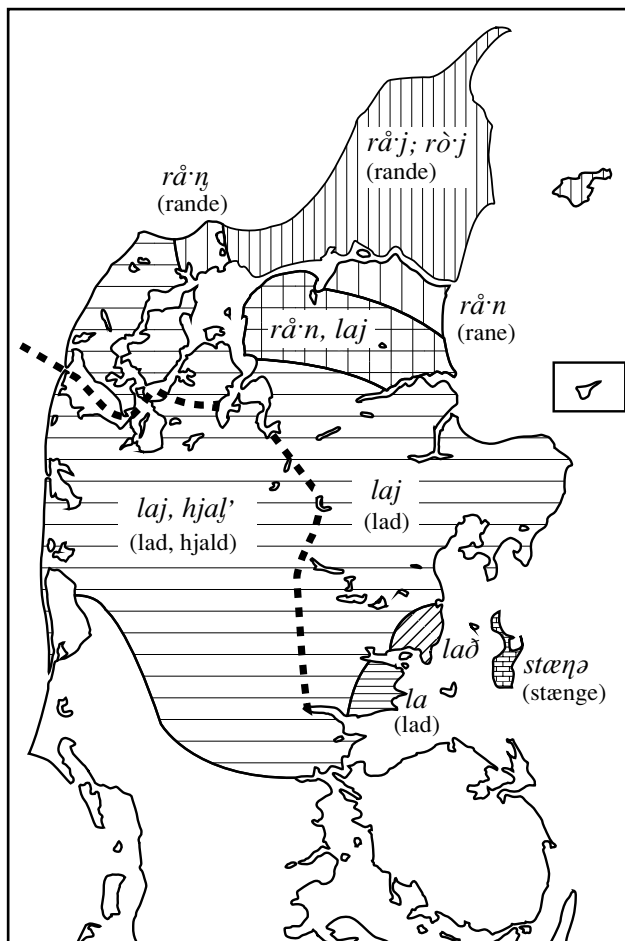
Med hensyn til ordets etymologi antager Knudsen (1927) s. 67, at ordet stammer fra middelnedertysk *slête* (= bøjelig stang, stængetræ) eller rettere: fra en formodet sideform *slûte* (udtalt *slyte* el.lign.) hertil. Men en sådan sideform har ikke kunnet eftervises i *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* eller ny-nedertyske ordbøger som Men-

sings slesvig-holstenske hhv. E. Kück: *Lüneburger Wörterbuch* 1-3 (1942-1967): de har ikke former som *slüte*, *slüde* og lign., der kunne være (eller pege hen mod) oprindelsen til *slyde*. Man må nok med ODS. (bd. 20, 1941) nøjes med at antage slægtskab med *slete* og i øvrigt konstatere, at ordet har været kendt i dansk siden 1500-tallet og har en parallel i svensk *sly(de)* (= bøjjelig kæp).

3. Rande og rane

Med disse betegnelser vender vi os fra det syd- og sønderjyske til det nordjyske omkring Limfjorden for derefter i de næste afsnit at se på de især midt- og østjyske betegnelser. På kort 3 vises udbredelse og udtales også af *lad* og *stænge*, hvormed hele Nørrejylland efterhånden bliver dækket ind (i sammenhæng med kort 1).

Som det ses, deler udtaleformerne *rå·j* og *rå·n* det meste af det nordjyske område mellem sig: *rå·j* i Vendsyssel, Hanherred og på Læsø, *rå·n* i størstedelen af Himmerland; der er dog også enkelte eksempler på en nasaleret form, *rå̃·j* (vestlige og sydlige Vendsyssel, østlige Hanherred). Der er formentlig tale om samme ord: formerne *rå̃·j*, *rå·j* og det palataliserede *rå̃·n* i det nordøstlige Thy må gå tilbage til et ældre *rande*, og ved *rå·n* kan en tidligere palatalisering være svundet (jf. K 4.4 i Jysk Ordbog). Ellers må *rå·n* stamme fra et ældre *rane*. Begge muligheder foreligger, idet ordene er parallelle med (og måske kan stamme fra) ord i norsk dialekt: *rane* = stang,

Kort 3. Udbredelse og vigtigste udtaleformer af *rande*, *rane*, *lad* og *stænge*; vest for den punkterede linje også *hjałd* (jf. kort 1). Formen med 4. åbningsgrad, *rò·j*, jf. Jensen (1897) s. 20 og Espegaard (1972-74).

stage, *rand* = tværbjælke, hylde (eller rum) over ildsted, jf. ODS. under *I. Rane* og “Grunnmanuskriptet til Norsk Ordbok” fra 1930’erne⁹, hvor begge former findes. De lydformer, der indgår i materialet vedr. betydningen ‘stænge’, peger mest på *rande* som den adækvate retskrivningsform; men *rane* kan ikke udelukkes. Også Feilbergs jyske ordbog har valgt *rane* som opslagsform, skønt de fleste dér anførte former har nasalering eller palatalisering.

Lige som *hjald* har *rande* og *rane* også betydningen ‘hønsepind, -stativ’ – det er faktisk de almindelige nørrejyske betegnelser for dette nord for en linje Esbjerg-Kolding (bortset fra det i afsnit 1 nævnte *hjald*-område); den sønderjyske betegnelse er *rik*.

Udtalen af *rande* har givet anledning til flere staveformer ud over de på kortet nævnte, fx *roj*, *roej*, *rø:j* og i bestemt form: *råjen*, *røjen*, endog *rådden*, hvor man har forsøgt at omsætte til en rigsmålslignende form.¹⁰

Udformningen af en *rø:j* over loen svarer til, hvad vi har set ved *hjald* mv.: den var af “rafter, der ikke var tykkere, end at de nemt kunne fjernes” (Espegaard. III, s. 167). Men en *rø:j* over kostalden var et “permanent stænge ... af sværere materiale: *rø:jpo·qøn* (= *rande-pogerne*), oven på hvilke der lå et lag lyngtørv el. græstørv” (smst.; “pog” = armtyk gren el. stolpe). *Randen* over kostalden er altså et fast

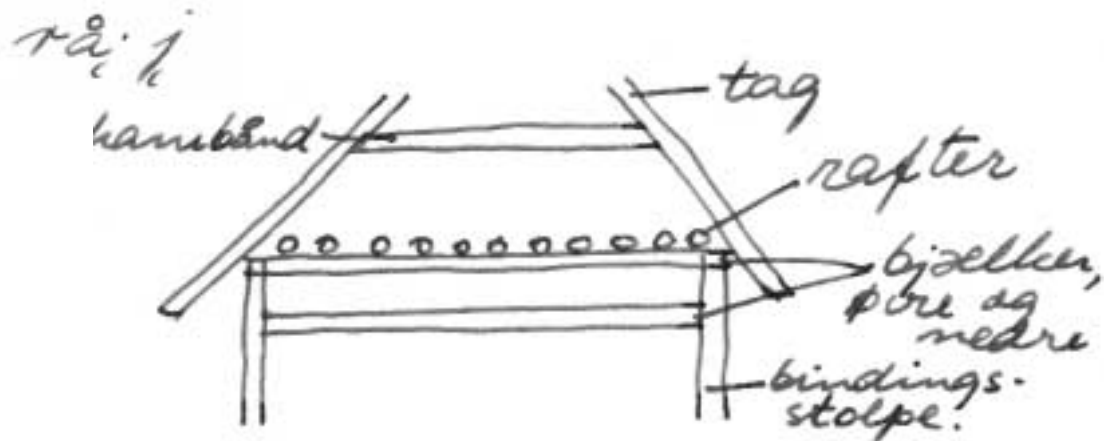

Fig. 2. Skitse af en *rå:j* = *rande*, i tærskelo; Torslev sogn, Øster Hanherred. I princippet illustreres også grundforholdene vedr. de øvrige stænge-betegnelser *hjald*, *slyde* m.fl.; blot kan de bjælker, der bærer stænet, sidde lavere. Skitsen antyder ikke noget om fyldlaget mellem og over rafterne (tykkelse, materiale mv.).

⁹ Opslag via hjemmesiden for *Norsk Ordbok 2014*: <http://no2014.uio.no/tekster/sok/index.php>

¹⁰ Jf. fra Hirtshals-egnen: ‘*rådden*’ (*høloftet*), i Elisabeth Hansen og Jørn Lund (red.): *Skolen, Samfundet og Dialekten*. Frederikshavn. (1983) s. 18.

loft; det har ikke fået et særskilt ord (som *hild* i afsnit 1), men betegnes med sammensætningen *nø·srø·j* = nøds·rande, idet ‘nøds’ = kostald. På fig. 2 vises skematisk placering og udformning af en *rande* over loen.

Til *randen* over stalden kan i stedet for ‘pogerne’ anvendes “nogle gennemskårne Graner, lagt på Fladen, med noget Strøtag tværs over og Ler ovenpå” (Børglum herred), dvs. et lag af taghalm af strå eller (tag)rør, der klives med ler for at gøre det tættere og få det til næsten at blive et loft. En praksis med lerklining ses også ved *lad* i næste afsnit; også brug af tørv (jf. Espegaard-citatet) omtales dér, desuden et par steder mere i forbindelse med *rande*, fx fra Vester Hanherred: “vi har fået en ny *rå·n* i stalden, den gamle var ikke andet end *nuər raw·t mæ wu”ttørä öw’är*” = nogle rafter med “vogtetørv” over, dvs. lange grønsværstørv, oftest brugt ved afslutning af kornstakke eller til tækning. Rafter mv. kunne også her være ormædte, medtagne af ælde mv., som det ses af følgende brudstykke af en beskrivelse af en dyst mellem en uregerlig hest i sin bås og manden, der vil give den “grimeskaft” på og trække den ud til markarbejde:

haj hohg Nakki op imo di gammel røen Laavtsfjæller, saa Høfræ aa Wormmiel pulst nie fraa Raajen = han (dvs. hesten) huggede nakken op imod de gamle, rådne lofts-fjæl, så høfrø og ormemel pulsede (dvs. dryssede voldsomt) ned fra *randen*. (Thise (1923) s. 6)

Men *randen* over stalden kunne også være solid nok til at “bære” en ko, som på grund af fodermangel hen på foråret var stærkt afkræftet og “skulde understøttes med Buggjorde, der med begge Ender var fæstet i Loftet eller “Randen”; ... der hang saa Koen og fik ... saa megen Støtte, som Benene nægtede at give” (P. Christensen: *Smaatræk og Skitser*. Brønderslev (1896) s. 19).

Nogle steder brugte man *råjn* (randen) til anbringelse af “mere specielle Afgrøder: Hvede, Spergel og lign.” (BørglumH). Modsat forholdene i Sønderjylland, hvor *hjalidet* blev fyldt til sidst, nævnes her stedvis, at *randen* er det første, der skal fylde, “så det var jo med *Borhø*” (dvs. bære·hø, agerhø), mens enghøet blev sat i ladegulvene.

Betegnelsen var så fast etableret, at den blev bibeholdt ved nyere staldbyggeri med egentligt loft eller murede hvælvinger: “man taler stadig om *nøsråjan* (= stald·randen), selv om Bræddeloftet de fleste Steder er erstattet af en Hvælving” (Hirtshals-egnen ca. 1930).

4. Lad

Dette ord har adskillige betydninger ud over ‘stænge’; blandt de vigtigste kan nævnes: 1) stillads, fx til brug for murere, tækkemænd m.fl., 2) bundbrædder i vogn mv., 3) høst-ramme på vogn, 4) skillevæg mellem båse i stald og 5) det sted i korngulv eller hæs, hvor man er i gang med at sætte neg ind. Disse kan jeg ikke gå nærmere ind på her. For betydningen ‘stænge’ viser det sig mest praktisk med en opdeling vedr. stænge i udhuse hhv. stænge i stuehuse. Den samlede udbredelse for *lad* i betydningen ‘stænge’ er vist på kort 3 med markering af de områder, hvor ordet optræder ved siden af *hjald* hhv. *rane*. Udtalen er *laj* i størstedelen af det vest-, midt- og sydjyske område, som ordet dækker, dog *lað* i den sydlige del af Midtøstjylland (og sporadisk på Vejleegnen) hhv. *la* i Bjerre herred.

4.1. I stald, lade mv.

Man kunne, som det er fremgået ovenfor, have mere eller mindre permanent stænge her, og man kunne have det over flere eller færre rum alt efter behov for opbevaringsplads. Det oplyses fx fra det sydøstlige Himmerland, at der i midten af 1800-tallet sædvanligvis var bræddeloft over hestestalden, men “kun Lad (*Laj*) over de andre Stalde, dvs. Rafter ... med et tykt Lag Halm over” (*Fra Viborg Amt* (1929) s. 90). Andre steder brugte man (som ved *hjald* og *rande*) tørv i det overdækkende lag, jf. fig. 3.

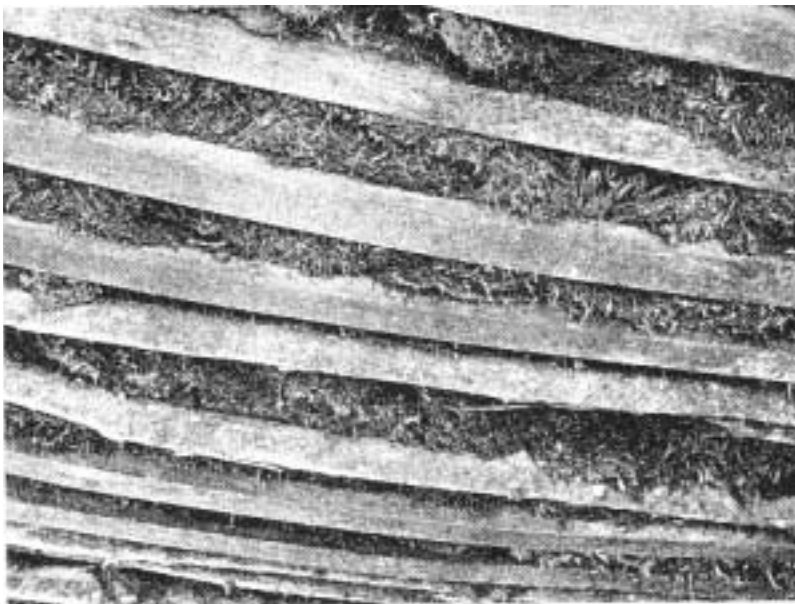

Fig. 3. *Lad* i nærbillede; betegnet som: *Rafteloft med lyngtørv i svinehus*. Skarrild sogn, Hammerum herred, 1946. (H.P. Hansen (1960) s. 113).

Afstanden mellem rafterne eller bjælkerne opgives fra Mors til at være ca. 1/2 m, hvad der nok er lidt mere end på fig. 3. I det himmerlandske område, der har både *rane* og *lad*, er der "længere mellem træerne" (dvs. rafterne) ved *laj* end ved *rå·n*, anføres det fra Nibe-egnen. I nogle stalde var der temmelig lavt til loftet, hvilket fx fremgår af en malende beskrivelse hos Johs. V. Jensen: man havde anbragt en hingst i staldens folesti, og "den fyldte det trange Rum ud som en Fod i en Hose, fra Væggene lige op til Spindelvævet i Laddet, kunde ikke røre sig" (*Himmerlands Historier*. II. (1933) s. 167f.). På fig. 4

Fig. 4. *Lad* (*Laj*) i gammelt "Kjörres", dvs. kostald. Fjølstervang vest for Herning, 1939. (H.P. Hansen (1941) s. 82).

vises placeringen af et *lad* i mere typiske omgivelser. Det er dog et mindre *lad*, nemlig over kun én ko, H.P. Hansen omtaler i en beretning fra Sunds nord for Herning. En mand, der boede i fattighuset, fik det en vinter for koldt dér: "saa fik han Lov til at flytte op "o æ Laj" (= på ladet) over sin Broder Josephs Ko, hvor der formentlig var nok saa lunt"! Men det gik kun an, indtil manden lidt efter lidt fik slæbt for mange ting og sager med op på ladet, der bestod af "gamle Rafter og Pinde med Fladtørsv over" og altså var skrøbeligt og farligt som andre typer stænge: en dag, mens manden var der, brasede det hele sammen og faldt ned over koen, som jo blev "hiel tåvelæ" (= helt vild). Så var broderens tålmodighed sluppet op, og manden måtte tilbage til fattighuset (jf. *Låjlæ Fålk* (1923) s. 9).

Som nævnt anlagde man ofte *hjalld* mv. over tærskeloen for at få plads til de sidste læs korn, og det bliver da også nævnt her under *lad*. Men man kunne også reservere nogle af de permanente typer stænge til bestemte afgrøder, i Sønderjylland fx *byg·hild* og *rug·hild*, i Vendsyssel bl.a. "båre·hø", der kom først ind på *randen* (jf. afsnit 3). Her ved *lad* ses noget tilsvarende fra Sydthy, tilpasset de aktuelle pladsforhold: "a bo·r·hý (= båre·høet, agerhøet) kom i et gulv og så o' nøj laj (= på

noget lad¹¹), men enghøet kom på loftet” (båndoptagelse 1964). Det er dog især *taghalm*, der her nævnes som det, der skal anbringes oppe på et *lad*: det er tærsket og bundet på særlig måde, så det kan bruges til stråtag; det måtte “ikke blive vådt, så kunne det blive ødet (= ødelagt) og ikke du til at tække med” (N.P. Bjerregaard: *Årets arbejde i Ommer-syssel* (1959) s. 15). Der skulle også sikres mod anden beskadigelse: “*Æ Taag* (= taget, taghalmen) ... er sat op på *æ Laj* (= ladet) for ikke at blive *skor aa æ Mus*”, dvs. skåret, bidt i stykker af musene (Mors).

I forbindelse med *lad* over tærskeloen nævnes som ved *hjald* og *rande*, at det måtte placeres højere end de øvrige *lad*. Dette kunne klares ved at sætte et ekstra par bjælker op “mellem over- og underbjælken ca. 6 alen (ca. 3,7 m) over logulvet, så der blev en passende højde til at svinge plejlen og dog ret rigelig plads på *æ laj*” (Mors). Andre steder har man sat lodrette støttepinde på “lobalkerne” (skillevæggene på hver sin side af loen) og placeret de to ekstra bjælker (“pindebjælker”) oven på dem og også fastgjort dem til de tilsvarende tagspær; så var konstruktionen solid nok til at bære *lajt* (= ladet; Houlbjerg ved Randers).

Enkelte steder nævnes, at man havde 2 tærskeloer, fx i Vinkel sogn (ved Viborg), hvor *Laj* blev placeret som netop nævnt for Mors. Grundplanen i fig. 5 viser bl.a., hvordan en tærskelo kunne være placeret: med 1-2 korngulve på hver side.

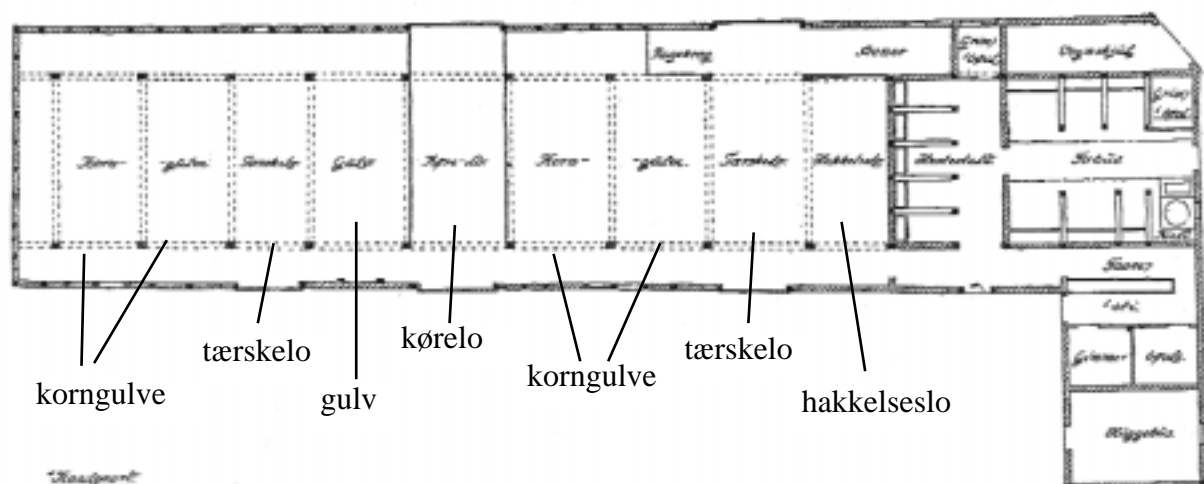

Fig. 5. Grundplan af lade- og staldlænge i gård i Thisted landsogn. (H. Zangenberg (1925) s. 37).

¹¹ Her ses en karakteristisk talesprogsbrug af "noget", der "opbløder" den følgende specifikke betegnelse.

Desuden ses, at det kan kræve meget arbejde (1-2 personer) at flytte (forke eller bære) hø eller kornneg fra et læs i køreloen via et (korn)gulv til det næste eller op på et *lad*. I mange nyere lader blev køreloen derfor i stedet placeret i den ene side af laden (*lang-lo*); man kunne så køre læsset frem til det 'gulv' eller stænge, det skulle aflæses i, og dermed spare en el. flere personer til flytning via andre gulve. – På figuren ses også placering af vognskjul, fårest i mv., hvor der andre steder har været *lad*, *rande* eller andet stænge over. Som ved *nøds-rande* ovenfor kunne betegnelsen *lad* i øvrigt overføres til loft i nyt byggeri: "*laj*, også selv om det er hvælving" (Silkeborg-egnen).

4.2. I stuehuse

I Midtvestjylland, især Hardsyssel (Hammerum herred m.fl.), var der helt op til ca. år 1800 kæmpestore, næsten ubeboede hedestrækninger, hvor der næsten ingen landsbyer var, men mest enlig liggende hede-gårde eller 2-3 gårde tæt på hinanden, og jordtilliggende til gårdene var meget store, set med datidens øjne: flere hundrede tdr. land til en almindelig gård (H.P. Hansen (1921) s. 85). Det skyldtes naturligvis jordens ekstremt ringe bonitet: der skulle store hedearealer til, for at man kunne opdrætte får mv. nok til at forsørge en familie; desuden krævedes der meget lyng til brændsel: der var næsten ingen skov, så det var besværligt og dyrt at skaffe træ til brændsel. Tilsyneladende begyndte opdyrkningen og den mere intensive brug af heden først omkring 1800, oftest fra små huse eller hytter opført af "nybyggerne".

Mange af disse huse var uden loft, ikke bare stalden, men også beboelsesrummene/stuehuset. Man klarede sig med *hjald* eller *lad*, flere steder endda kun over nogle af rummene. Fx er der over bryggerset åbent op til taget i en gård fra Vemb ved Holstebro, som blev flyttet til Frilandsmuseet i Brede (jf. Uldall (1965) nr. 22). Hvor der var *lad*, var det næsten altid med tørv over. I en gård ved Herning var der i 1812 kun loft over 4 fag stuehus ud af 10: "Over de andre 6 var der altsaa "Laj", dvs. Rafter, hvorover der var bredt Halm og Hedetørv, som dog i Reglen var klinet og kalket paa Undersiden" (Johan C. Sulkjær: *Arnborg Sogn i Hammerum Herred* (1939) s. 118). Ud over den tidligere nævnte lerklining ved *hjald* og *rande* har man altså ofte pyntet på ladet over stuehusets rum ved at kalke det på undersiden, som man daglig skulle se på. H.P. Hansen omtaler tilsvarende, at hvor man havde "Lad,

der var lagt med store, flade Græs- eller Lyngtørv over”, havde man ofte “Løbloft” på undersiden af ladet, dvs. et dække “slaet af Halmflager, overklinet med Ler, op mod Loftet” (*Jydepotter og Løb* (1944) s. 91).¹² Omkring 1830 var der *Laj* over soveværelse mv. i en større gård i Brande sogn: konen måtte have et klæde *høl* (= hyllet, dækket) over en nyfødt søns hoved, for at sandet fra tørvne på ladet ikke skulle drysse ned i ansigtet på ham. Ligeledes var så sent som i 1866 “Loftet over Sovekammeret ... et Laj af Rafter med Tørv over” i en velhavende gård, hvor man dog “boede yderst tarveligt” (Esbern Jespersen: *Vind Sogn* (1938) s. 117). Et sted i Bording sogn havde man *Laj* af rafter, dækket med lyngtørv, over bryggerset: “Det var praktisk nok, for hændte det, at Brændselet slap for tidlig op, saa brændte man løs af Loftet”, dvs. af ladet (H.P. Hansen: *De gamle fortalte I* (1939) s. 110). Altså samme måde at slippe ud af kniben her og nu på, som vi så ved *hjald* i afsnit 1.

Det vil “forekomme Nutidsmennesker ... mærkeligt, at man for en Menneskealder siden kunne træffe Gaarde, hvor der ikke var Loft over Stuehuset”, skrev H.P. Hansen (1921, s. 105). Nu, yderligere 2-3 generationer senere, er det stadig værd at fremhæve brugen af *lad* selv i stuehuse, som et kendetegn for de særligt fattige og hårde forhold, mange i de midtvestjyske hedeegne havde at kæmpe med tilbage i 1800-tallet.

5. Stænge

Som vist på kort 3 findes formen *stæn̄ə*, svarende til rigsmålets *stænge*, på Samsø, hvilket viser øens forbindelser til Sjælland; desuden, med udtalen *stǣni*, på Tunø lige vest for Samsø; endvidere er formen *stæn̄* sporadisk afhjemlet i det sydlige Djursland og det nordlige Midtøstjylland. Når der køres korn ind, “*gaar Husman̄i* (= husmanden, daglejeren) *i Stænge*”, hedder det fra Sydsamsø; gårdmanden eller karlen kørte vognen og læssede negene af. I Djursland og Midtøstjylland har man tilsyneladende også kunnet bruge flertalsformer af *stang* (dvs. *stænger*, men også *stā̄n̄* = stange), som betegnelse for hele stænget.

¹² Dette findes “i Forgangen til Aftægtslejligheden ... (i Herning Museum)” (smst.), men er dog ikke kommet med blandt de mange fotografier fra Herning Museum i *Sprog og Kultur* bd. XI-XII (1942-43) og kan derfor ikke vises her.

Dialektgloser og kulturel sammenhæng

Som jeg håber at have vist i de foregående afsnit, afspejler de jyske synonymer for 'stænge' etc. kulturel sammenhæng i mange retninger. De pågældende ord viser kulturelle påvirkninger fra – eller i hvert fald kulturelle forbindelser med – både nord, syd og øst: via *rande* og *rane* med norsk, via *hild* og *slyde* med nedertysk og via *stænge* med sjællandsk. *Hjald* og *lad* har fælles betydninger med øsmål og rigsdansk, men ser i betydningen 'stænge' snarest ud til at være særjysk.

Litteratur:

- Bévort, Inger: "Provincial Ord paa Als og Ærøe". i: Nyberg, Magda og Bent Jul Nielsen (red.): *Jyske Studier*. Kbh. 1993, s. 188-198.
- Espegaard, Arne: *Vendsysselsk Ordbog*. I-IV. Hjørring, 1972-74.
- Feilberg, H.F.: *Ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. Kbh. 1886-1914.
- Hansen, H.P.: *Fra gamle Dage*. I. Herning, 1921.
- d.s.: *Hyrdeliv paa Heden*. Kbh. 1941, genudgivet 1962.
- d.s.: "Bondehjem og bondeliv i Vestjylland" i: Bure, Kr. (red.): *Hundrede Aar*. Ringkjøbing. 1960, s. 107-170.
- Jensen, J.M.: *Et vendelbomåls lyd- og formlære*. Kbh. 1897.
- Knudsen, Gunnar: "Stænge" i: *Danske Folkemaal*. I. Kbh. 1927, s. 65-70.
- Kort over de danske folkemaal*. Udg. ved M. Kristensen og V. Bennike. Kbh. 1898-1912.
- Langfeldt, Peter: *Die Mundart des Sundewitt*. Kiel. 1937.
- Mensing, Otto: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. I-V. Neumünster. 1927-35.
- Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Udg. ved Agathe Lasch (m.fl.). Neumünster. 1956ff.
- Nielsen, Niels Åge: *Dansk Etymologisk Ordbog*. Kbh. 1969.
- Ottsen, M.B. (udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg): *Hostrup-Dansk*. II. bd.1-5. Kbh. 1963-69.
- Pedersen, Inge Lise: "Dagligliv og dagligsprog" i: *Sønderjysk Månedsskrift*. 64. Åbenrå. 1988, s. 178-184.
- Pedersen (Bjerregaard), P.: *Klittens Folk*. Sorø. 1940.
- Skautrup, Peter: *Et Hardsysselsmål*. I. Kbh. 1927.
- Thise, Jens: *Livet i Sognefogedgaarden*. II. Aalborg. 1923.
- Tobiassen Kragelund, T.: "Mælkens behandling og staldene i Hunderup sogn 1850-85" i: *Sprog og Kultur*. XX. Aarhus. 1958, s. 14-34.
- Uldall, K.: *Frilandsmuseet*. Vejleder. Kbh. 1965.
- Ussing, Henrik: *Det gamle Als*. Kbh. 1926.
- Zangenberg, H.: *Danske Bøndergaarde*. Kbh. 1925.

Batøk

Både ved Jysk Ordbog og ved Ømålsordbogen stødte man under redaktionen af bogstav B på det sære spilnavn *batøk*. Begge steder udskød vi behandlingen af ordet til bogstav P, fordi det også er optegnet i formen *patøk* og i Ordbog over det Danske Sprog er blevet anbragt med denne opslagsform.

Selve spillet er forholdsvis enkelt. I Jørn Møller: *Snøre Vibe - og 99 andre gamle kamp- og kapelege* (1991 s. 61) fortæller en kilde fra 1890'ernes Fredericia således: "Hver Deltager maatte medbringe sin Stok, der var 1/4 Alen til godt og vel en Alen i Længde og af Tykkelse som et Spadeskaft, tilspidset i den ene Ende ... Børnene lavede selv Stokkene og gjorde sig ofte Umage for at faa dem kønne. Deltagernes Antal var ubestemt, fra 2 til en halv Snes, og Spillet foregik alle Vegne paa Grøftekanter og Diger, hvor der var fugtigt. Stokken hævedes med begge Hænder over Hovedet som til et Hug og fæstnedes med Spidsen i Jorden. Hver fæstede sin Stok ... og naar alle Stokke stod der, maatte Begynderen trække sin Stok op og fæste paany, idet han samtidig forsøgte at "slaa" (vælde) saa mange som muligt af de andre – lykkedes det ikke, maatte den næste og saa fremdeles. Den ... Stok, der stod alene tilbage, havde vundet. Spilledes gerne i Regnvejr."

Etymologien er noget vanskeligere. Hvorfra kommer dog det underlige ord *batøk/patøk* (med diverse ekstra forvanskninger)? Vor kollega prof. emer. Inger Ejskjær har gjort os opmærksom på en artikel herom i *Soraner-bladet* 2006, nr. 4 ved læge Mogens Skovgaard, Vanløse. Nedenfor genoptrykker vi (med få ændringer) artiklen, hvori Mogens Skovgaard også resumerer tidligere tolkninger af spillets navn – og undervejs fortæller noget om spillets forekomst på Sorø Akademi.

Der spilles *batøk/fik-fak* i Charlottenlund i 2001.

Forfatteren var elev på Sorø Akademi 1958-1965, nu praktiserende læge i Vanløse.

Mogens Skovgaard:

Batøk – hvad er ordets oprindelse?

Omkring oprindelsen af ordet Batøk hersker der stadig nogen uklarhed. Spillet findes beskrevet i hele det indoeuropæiske område. For at kunne spille det krævedes et område med blød våd jord og et par tilspidsede kæppe af stærkt træ.

Første gang det findes omtalt i Sorø er i en gammel inspektionsprotokol den 8. maj 1825, hvor cand.theol. Daugaard (adjunkt i Sorø 1822-1827) skriver: "En hidtil ubekendt Leg, Pickfolt kaldt (den skal være tysk af Oprindelse), interesserer meget i denne Tid og har bragt baade Pind- og Boldspil i Forglemmelse. Den bestaar i, at enhver af de medspillende slaar spidse Træstave i Jorden, og den, som slaar de andre over Ende, har vundet" (1,2). Navnet "Pickfolt" leder hen til det tyske navn Pickpfahl (Pickpahl på nordtysk), som betyder spids pæl. I Slesvig kendes spillet under navnet fick-fack afledt af ficker (tilspidset pæl) og i Sønderjylland under navnet pik-pak (3). På Herlufsholm kaldes spillet fik-fak og kæppen, en fæppe. P. Chr. Zahle (H 1844) fortæller at det blev spillet på hans tid i slutningen af 1830'erne om foråret på Herlufsholm (4).

Efter at Thuras hovedbygning i Sorø var nedbrændt i 1813, blev skolen åbnet igen i 1822 i "Gyldencrones gård" og "De unge herrers gård" (5). Først i 1826 stod den nuværende hovedbygning færdig og 64 elever kunne rykke ind på øverste etage. Studenterne, i alt 9, boede fortsat på Gyldencrones gård som derfor fra 1826 blev kaldt Regensen (6). Lektor Wilster skriver, at "her er en Sprogforvirring som ved Babels Taarnbygning". Der blev nemlig talt både dansk, tysk og fransk, da eleverne kom fra hele "Danmark" incl. kolonierne og Holsten (fx St. Croix, Tranquebar og Altona) (7).

Bille, som var elev på Sorø 1841-1848, skriver i sin bog "Skole-dreng" (Kbh. 1886), at man kaldte spillet for batøk (8). Sprogforskeren prof. Vilhelm Thomsen med specielt kendskab til tyrkisk og de

finsk-ugriske sprog skal overfor rektor Hoff have påpeget ligheden med et slavisk/russisk ord “patjok” eller “padjok” (9,10,11). Der findes et russisk ord batog. Dette har intet med spil at gøre men er betegnelsen for en stok, især anvendt om en pryglestav (12). Hvis Thomsen har sagt batog, kan dette være ordet som Hoff har hørt som patjok. Fr. Knudsen har foreslået det sachsiske ord patschek (13). Dette ord har også slavisk oprindelse. H.G. Olrik har foreslået at batøk kunne være opstået af det franske ord battu (14). Man kan forestille sig en fransktalende dreng råbe “battu!” (“slået”) efter at have væltet en andens kæp. Da studenterne stadig fik undervisning i “fægten” (1822-1849) og sproget her var fransk, kunne der på grund af ligheder i spillet også her være en vis afsmitning. Batøk kunne efter min mening også være opstået af ordet pateux, som betyder smattet og som har ø-lyden. Netop fugtig jord er en forudsætning for at kunne spille batøk. Når man så kender til kostskoledrenges leg med ord, kunne det let være blevet til patøk og batøk, måske under indflydelse af ordet pløk, som også har været forbundet med spillet (14), ligesom ordet platøk (9). På Bornholm har man set stavemåden patøj (langt ø) (15). Ordene bateuque og bateque (16) er konstruerede. De findes ikke i de store ordbøger over det franske sprog.

Der er altså tale om et meget gammelt “kæppespil”, der sandsynligvis er kommet til Sorø i 1820’erne og Herlufsholm i 1830’erne fra henholdsvis Holsten og Slesvig. Navnet batøk er opstået i Sorø mellem 1822 og 1841. Myten om, at ordet skulle stamme fra russisk/slavisk skyldes formentlig en tilfældig lighed med det russiske ord batog. Mere sandsynligt er det at ordet er opstået under indflydelse af fransktalende drenge og deres kammeraters leg med ordene battu, pateux og pløk. Også trykket på sidste stavelse er i overensstemmelse med fransk udtale.

I Sorø har man altid spillet batøk på den fugtige plæne foran indgangen til Ingemanns hus (8) frem til 1960, hvor der blev anlagt parkeringsplads. Her har Ingemann, H.C.Andersen, Hauch og Chr. Wilster kunnet følge slagets gang. Gammelsoranerne afholdt den første danske “batøk-olympiade” den 15. april 1921 ved Frederiksberg Slots eksercerplads med efterfølgende fest i “Guldaldersalen” på Frederiksberg (17). Herlovianerne begyndte at spille fik-fak i Charlottenlund Skov i begyndelsen af 1930’erne (4), hvor soranerne senere er stødt til. Ud over den årlige dyst mellem gammelsoranerne og herlovianerne i

Charlottenlund Skov, Kr. Himmelfartsdag, spilles der batøk på Fyn (Juulskov) og i Jylland (p.t. ved Vejle) hvert forår, med kun soranske deltagere. Batøk spilles p.t. ikke på de to skoler, men Soransk Samfund påtænker at reintroducere det i Sorø.

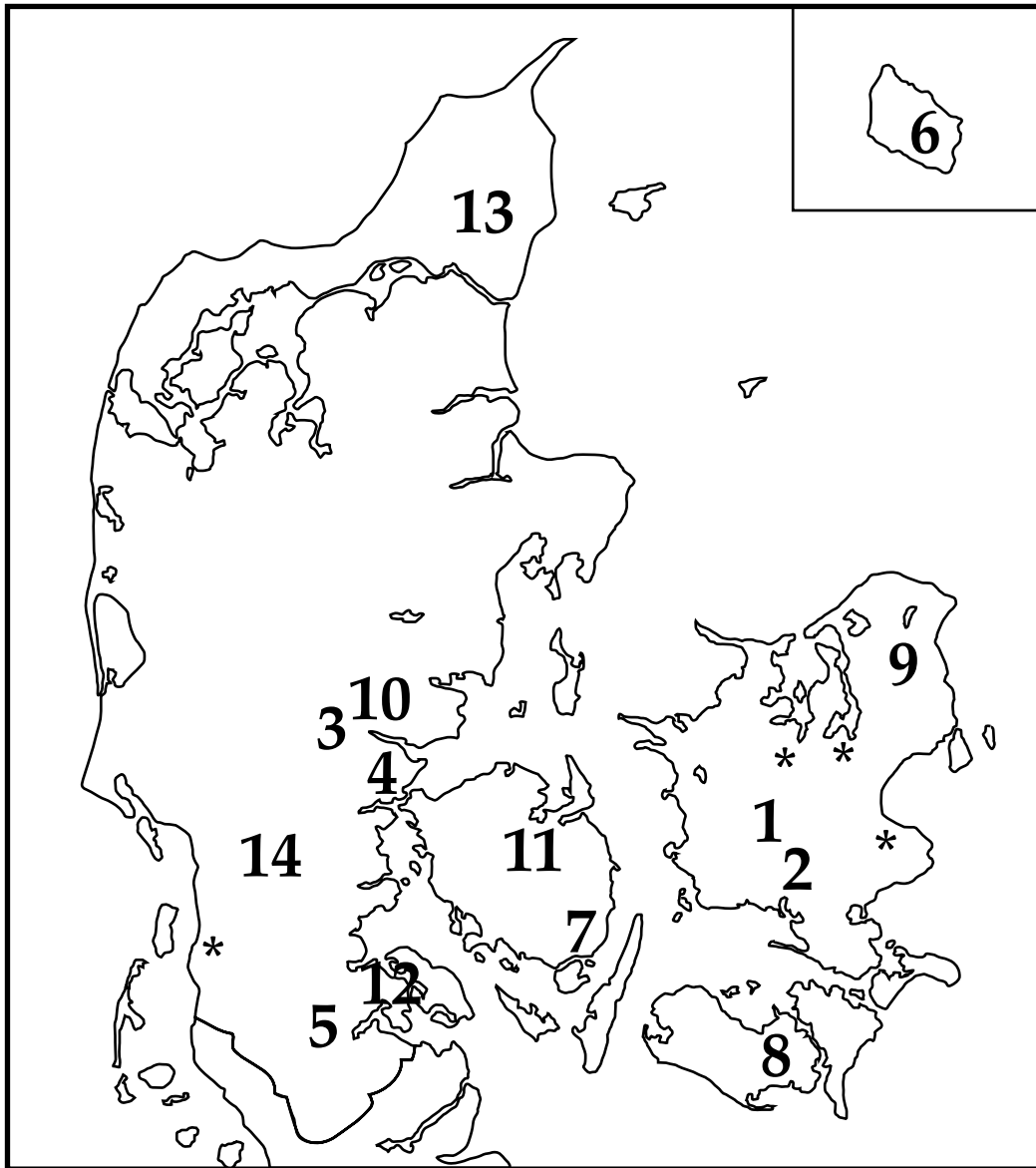
Der henvises i øvrigt til artikler af Bojesen (Soraner-bladet 1936), Louis E. Grandjean (Soraner Bladet 1937), has. (Soraner-bladet 1938).

Referencer:

1. Hoff: Årsskrift, Sorø. 1899, Sorana VII, p 32
2. F. Matthiessen: Soraner-bladet. 13. årg. 1928, Nr. 11 p 88-89
3. G. Helge Petersen: Lege fra Toftlund Sogn. Sønderjysk Månedsskrift. 1943, p 24
4. J. Rothe: Samfundet - 150 år. Jubilæumsskrift, Herlufsholm. 2003, p 204-211
5. Svend Ranvig: Sorøkrøniken. 1986
6. H. Raaschou-Nielsen: Danmark 4. årg. 1944, Nr. 3 p 71-86
7. K. Galster: Danmark 4. årg. 1944, Nr. 3 p 92
8. C.S. Bille: Skoledrenge. Kbh 1886 (Per Salling: Fra tugtens tid – erindringer fra Sorø Akademis Skole 1822-1962. Borgen 1990
9. Fr. Knudsen: Danske studier. 1930, p 45-54
10. G. Sarauw: Danske studier. 1930, p 60
11. ODS. Patøk. Bd. XVI, p 600
12. "Ordbog over det levende russiske sprog" ved Vladimir Dal.
13. Fr. Knudsen: Danske studier. 1920, p 141
14. H.G. Olrik: Soraner-bladet. 15. årg. 1930, Nr. 11 p 86-87
15. Aage Rohman: Danske studier. 1931, p 187
16. Jørn Møller: Snøre Vibe. DDSG&I. 1991, p 55-64
17. Batøk-olympiade, den 1ste danske. Soraner-bladet. 6. årgang. 1921, Nr. 2, p 13
18. Bojesen: BATØK - PATØK, lidt om. Soraner-bladet. 21.aargang. 1936, p 86-87
19. Batøk-spillet. Af has. Soraner Bladet. 23. årgang. 1938, p 82

Som læserne vil forstå, har *batøk* ikke stillet helt de samme krav til hurtighed og præcision som det velkendte (cricket-lignende) *pind*. Spillet regnes af Jørn Møller (se ovf.) ind under kategorien Hakkelege (hvoraf den bedst kendte jo nok er *Erobre Land*, hvor deltagerne hugger en lommekniv el. dolk i jorden).

Lad os til slut samlet registrere, hvor, hvornår og under hvilke navne *batøk* vides at have været spillet her i landet. Ud over oplysningerne i Mogens Skovgaards artikel og kilderne nævnt af Jørn Møller har vi fundet yderligere et par oplysninger frem via Jysk Ordbogs og (ved Inger Ejskjærs hjælp) Ømålsordbogens samlinger. Resultatet vises på kortet på næste side. Men vi hører meget gerne fra læsere, der kender yderligere eksempler på, at man har spillet *batøk* på dansk grund. Alt tyder jo på, at elever på Sorø Akademi og Herlufsholm har taget det (og dets navne) med sig, og at det siden bredte sig via seminarier og skoler.

Kilder til batæk mv.: 1) **pickfolt, batæk, batik, pløk** (Sorø Akademi, fra 1820'erne); 2) **fik-fak** (Herlufsholm, fra 1830'erne); 3) **batæk** (Jelling Seminarium, fra 1850'erne); 4) **botik, po(l)tik, patøk** (Herslev og Fredericia, fra 1890'erne); 5) **pikpohl** (Vejbæk, ca. 1900); 6) **patøj** (Povlsker, kort efter 1900); 7) **drønne-i-pæl** (Thurø, kort efter 1900); 8) **konge** (Rørbæk, beg. af 1900-tallet); 9) **fæste konge** (Dømmestrup, ca. 1910); 10) **konge** (Ildved, 1916); 11) **kongepind** (Fredensborg, 1920); 12) **pikpol** (Sottrup, ca. 1920); 13) **pløk** (Dronninglund, ca. 1927); 14) **pik-pak** (Rødning, 1940'erne);
 * = mere usikre oplysninger om spillets forekomst.

Viggo Sørensen og Nina K. Grøftehaug:

Pibesild, værkepig, kludremager

– mere om gamle jyske skældsord

I forrige nummer af *Ord & Sag* rettede vi opmærksomheden mod en højfrekvent type af skældsord i de jyske dialekter, brugt (i om- og tiltale) til at kritisere en persons adfærd, når denne faldt uden for det ønskværdige eller forventede. Det drejer sig først og fremmest om sammensætninger, hvor den kritisable adfærd identificeres i et verbalt forled, mens personen selv optræder i et substantivisk efterled, normalt via en metafor: *dralre-hoved*, *klatte-røv*, *fumle-kræmmer*. Vi tillagde denne skældsordstype en opdragende funktion (idet man prøver verbalt at banke den formastelige på plads) – men den talende får naturligvis også (uanset virkningen) luft for sin indestængte foragt eller irritation.

Som eksempel materiale anvendte vi sidst svarene på Jysk Ordbogs spørgeliste M, spm. 9 (med betegnelser for “den, der ofte tabte det, han havde i hænderne” – eller ofte, i videre forstand: udførte sit arbejde skødesløst). Hovedparten af de meddelte betegnelser viste sig at rumme et efterled, hvor den skødesløse person blev metaforisk repræsenteret vha. (a) en faktisk involveret legemsdel (*-finger*), (b) vedkommendes (in casu svigtende) fornuftsside (fx *-hoved*, *-øre*), el. (c) vedkommendes (in casu sejrende) bevidstløse kropsside (fx *-røv*, *-lår*); men andre metaforiske muligheder blev strejft i forbifarten.

I figur 1, afdeling A ses resumeret de adfærdskritiserende skældsord af typen med verbalt forled, vi registrerede i M 9; desuden (i afdelingerne B og C) to andre typer af svar, som senere skal kommenteres kort. Afdeling A er videre opdelt efter valgt metafor i skældsordets efterled: de ovenfor nævnte typer (a), (b) og (c) optræder i figuren som pkt. 1, 3 hhv. 4; en i M 9 manglende type efterled (for specificeret køn, alder, slægtskabsforhold etc., jf. rigssprogets *sladre-kælling*, *svire-bro-*

der) er indplaceret som pkt. 2; og nogle typer af metaforer, vi kun strejfedede sidst, men denne gang skal betragte nærmere, er – inspireret af denne artikels 100-årige forgænger¹⁰ – grupperet i punkterne 5 (personnavn som metafor, jf. rigssprogets *sludre-mikkel*), 6 (professionsbetegnelse el. del deraf som metafor, jf. rigssprogets *fedte-prins*), 7 (dyrebetegnelse som metafor, jf. rigssprogets *brøle-abe*), 8 (genstand som metafor, som i rigssprogets *kæle-potte*, *hænge-træ*).

For at få et lidt bredere grundlag for den fortsatte undersøgelse af skældsordene inddrager vi denne gang besvarelser på yderligere 3 JO-spørgsmål: (1) M 17 (fra samme spørgeliste, udsendt 1956) “Kaldte man [en person, oftest barn, som havde let til gråd] blærp, brølehals ...”; (2) E 19 (udsendt 1955): “Hvilke benævnelser anvendes ... for en ... fortrædelig, gnaven, sur, vranten, utilfreds person?”; (3) CU 14 (udsendt 1983): “Kender man i Deres dialekt et eller flere af følgende ord anvendt om en person, som kludrer med sit arbejde: kludderhoved, kluddermads ... klodrian ...?”.¹ Fig. 2-4 giver et første overblik over svarene på disse spørgsmål, grupperet på samme måde som i fig. 1.

Leksikalisering og mønsterdannelse

Variationen i den vandrette dimension af fig. 1, afd. A blev sidste gang forklaret ved, at de forekommende verber har forskellig udbredelse i dialekterne. I den lodrette dimension må variationen forklares anderledes, da samtlige jyske dialekter har ord som *hoved*, *finger* etc. eller et personnavn som *Mikkel*. Her drejer det sig – på et mere generelt plan – om muligheder og tendenser ved orddannelse.

Alle sprogets ord har fået deres debut i en konkret situation. Det gælder også sammensætninger som de her omhandlede skældsord, hvor sprogbrugeren kombinerer allerede foreliggende ord eller orddele. En tilstrækkelig ophidset eller sarkastisk person har fx slynget ordet *dratte-hånd* i hovedet på en anden, der stod og fumlede med tingene, tabte sit arbejdsredskab el. lign. Hånen blev forstået umiddelbart (både af den forhånede og af dem, der overværede episoden), hvorved synderen blev holdt ansvarlig eller i det mindste gjort til grin. Alt efter tilhørernes sym- og antipatier, deres imponerthed af den talende etc., glemte eller huskede man betegnelsen, og i sidste tilfælde blev den gentaget ved given lejlighed. Benyttes et sådant ord igen og igen, breder det sig i lokalsamfundet og bliver efterhånden en selvfølgelig glose

for det betegnede fænomen (evt. i konkurrence med synonymmer). Sprogforskere siger, at ordet er blevet leksikaliseret (i en bestemt betydning). *Dratte-hånd* nåede åbenbart aldrig så vidt, da det kun er optegnet én gang til JO (jf. sidste år, s. 27); ordet er forblevet en lidet anvendt ad-hoc-mulighed.

Men selv før et komplekst ord eventuelt bliver leksikaliseret, kan det danne udgangspunkt for paralleller. En, der har hørt *dratte-hånd*, slumpede vel til at afprøve skældsordet *rutte-hånd* (med ændret forled) på den ødsle; en anden udmøntede som en (bedre klingende?) variant til *dratte-hånd* synonymet *dratte-finger* (med metonymt efterled) – og dét blev leksikaliseret som egns-glose i et nordøstjysk område, dannede måske endda mønster for parallellerne *dralre-finger* og *klatte-finger* i naboområder (jf. kort 8 sidste år). Slår sådanne paralleller an, bliver ordtypen, hvad sprogforskere kalder produktiv, og efter en tid kan det vrimle med ad-hoc- såvel som leksikaliserede ord af typen, sådan som vi har set det med de jyske skældsord sammensat af verbum + substantiv.

På ethvert givet tidspunkt kan den slags sproglig knopskydning naturligvis stoppe, selv længst leksikaliserede ord kan uddø, idet ordtypen bremses hhv. udkonkurreres af alternativer (typen *dratte-finger* fx af ordtyperne i fig. 1, afd. B-C). Det er formentlig, hvad der er sket i rigssproget, hvor ord som *pil-finger*, *hænge-røv* (og foregribende nedenstående afsnit: *fedte-mikkel*, *slik-potte*) står tilbage som fossiler eller lidet benyttede ad-hoc-muligheder.

Der er formentlig altid gode (psykologiske såvel som lingvistiske) grunde til, at det går som det går med ordene, men sprogvidenskaben vil aldrig få tilstrækkelig detailviden om de myriader af kommunikationssituationer, hvori ords skæbne afgøres. Vi kan konstatere udfaldet, men i almindelighed kun gisne om årsagerne.

Metaforgrupperne og deres relative vægt

Sammenligner man afd. A i fig. 1-4, så dominerer i fig. 2 de samme typer af metaforiske efterled, vi dvælede ved sidste år: 1 samt 2-4 (og her i M 17 atter kombineret med en anselig mængde verber som forled, bl.a. repræsenterende tre hovedtyper af gråd, men også dialektalt bestemt²). Dyremetaforer (pkt. 7) spiller dog også en rolle i fig. 2.

A. Sms. verb. + subst.	dratte-	dralre- m.v.	fumle- m.v.	klatte-	ANDRE VERBER	B. Sms. adj./subst. + subst.
1. INVOLVERET LEGEMSDEL -finger	23	5	50	9		
2. KØNS-, ALDERS- BEST. PERSONBETEGN.						
3. "FORNUFTSSIDEN" -hoved ANDET	7 4 ^a	10 1	10	1	3	
4. "KROPSSIDEN" -røv -fut -lår -hæl ANDET	13 5 5 3	4 1	1 8 1	1 2		1
5. PERSONNAVN -mikkel ANDET	8	1		5 1	1	
6. PROFESSION etc.	1		4 ^b	2		4 ^c
7. DYR	2		1			
8. GENSTAND etc.			1			
C. Afledninger						
AFLEDN. u. morfem		7	4		4	SUM A 195
AFLEDN. m. morfem		12 ^d	1			SUM B 4
						SUM C 34
						TOTALT ANTAL SKÆLDSORD 233

a) -nakke, -øre; b) -major; c) klods-major; d) heraf 11 drallert

Fig. 1 M 9 Den, der ofte tabte det, han havde i hænderne

Med fig. 3-4 skifter billedet voldsomt. Skønt typerne 3-4 stadig gør sig gældende, ligger tyngdepunkterne andetsteds: for fig. 3s vedkommende i pkt. 8 (genstandsmetaforer); for fig. 4s vedkommende i pkt. 5 (navnemetaforer) og i nogen grad pkt. 6 (professionsmetaforer).

Og det er netop kategorierne 5-8, fyldigere repræsenteret med det nyinddragne materiale, vi nu skal koncentrere os om.

Navnemetaforer

I svarene på M 17 (fig. 2) støder man 14 gange på skældsord som *tude-mikkel* og *skrige-dorte*, hvor et personnavn anvendes som metafor for en person af hhv. han- og hunkøn. Hele 12 navne er i spil, så ingen af disse metaforer synes at have vundet fodfæste i den aktuelle sammenhæng – og det gælder i endnu højere grad i E 19 (fig. 3), hvor man blandt de mange skældsord blot finder et enkelt *vrøvle-peder*. Så virker forekomsten straks mere stabil i M 9 (fig. 1), hvor navnet i samtlige 12 forekomster er *Mikkel*: *dralre-*, *dratte-*, *klatte-mikkel*. Og i CU 14 (fig. 4) indtager typen en helt dominerende rolle: ikke blot lyder næsten halvdelen af samtlige svar på *kludre-mikkel* (vel indlånt fra eller i det mindste støttet af rigsmålet), men også (det helt rigsmålsfremmede) *kludre-mads* er massivt repræsenteret (som egns-glose for Sall, Fjends og Him-SV, jf. fig. 5); en enkelt sønderjyde afprøver sågar *kludre-peter*. De sidste to former kan i forening med svarene på M 17 tages til indtægt for, at navnemetaforer helt op i 1900-tallet har kunnet variere relativt frit – modsat de knæsatte rigssprogsformer.

I Rød Ordliste³ (fortrinsvis dækkende ældre jyske kilder) er der da også registreret hele 17 navnemetaforer knyttet til (flere eller færre) verbale forled. Igen dominerer *Mikkel* (registreret med 46 forled, dækkende alle former for aktivitet: *brokke-*, *drysse-*, *fjante-*, *jage-*, *sove-*, *svine-*, *tude-mikkel* etc.); men også navne som *Per / Peder / Peter* og *Dorte* ses flittigt brugt (hver med 11 verber som forled). Bortset fra ovennævnte *kludre-mads* synes dog kun rigsmålsunderstøttede skældsord leksikaliseret: *kludre-mikkel*, *luske-peter*, *sjuske-dorte* etc.

Nogle af navnemetaforerne bruges i øvrigt nok så hyppigt i en nabotype af skældsord med et adjektivisk forled (betegnende en negativ egenskab): *doven-didrik*, *sulten-hans*, *hidsig-thomas*, medtaget i figurerne 1-4 under afd. B. Kun i CU 14 fylder typen godt op (131 eks. på rigssproglånet *klodrian*, med dialektformen *klorrian* og parallellen *klumrian*). Forlægget for disse er nemlig et nedertysk skældsord med adjektivisk forled: *dummer-jan*, indlånt i 1500-tallet.⁴

Hvor de pars pro toto efterled, vi betragtede sidste år (s. 27 ff.) signalerede graden af den talendes indignation eller irritation (*-hoved* ctr. *-røv*), så vil navnemetaforerne i reglen signalere den kritiseredes køn – dog ikke altid når de er blevet leksikaliseret: også en kvinde kan kaldes en *kludre-mikkel*.

A. Sms. verb. + subst.												B. Sms. adj./subst. + subst.	
	brøle-	skråle-	tude-	vråde-	ANDET YOLDSOMT, VEDHOLDENDE	skrige-	ANDET SKINGERT	pibe-	pjæbe-	pylre-	ANDET KLYNK.		
1. INVOLVERET LEGEMSDDEL -hals ANDET ^a	356	38	5	21	8	38	25	11		1	11		
2. KØNS-, ALDERS- ^b BEST. PERSONBETEGN.					2	3		6		1			
3. "FORNUFTSSIDEN" -hoved ANDET ^c	7		2	6	1			20	12	34	7		
4. "KROPSSIDEN" -røv -skid ANDET ^d	1		1	1	1		1	482	49	1	4		
5. PERSONNAVN			8			1		1	1	2	1		
6. PROFESSION etc. -skrædder								8					
7. DYR -sild ANDET	6 ^e						2	1	3	8 ^f	1		
8. GENSTAND etc. -potte -hytte ANDET			2						1		4		
			6 ^g		1			2	2				
C. Afledninger								2	5	18	53 ^h	SUM A 1423	SUM B 0
AFLEDN. u. morf.								1	29 ⁱ	1		110	
AFLEDN. m. morf.	1											SUM C 1533	

TOTALT ANTAL SKÆLDSORD

a) -kæbe, -skæg, -tud; b) -kone, -unge, -barn; c) -pande, -øre; d) -ende, -fis, -buks; desuden (jf. Ord&Sag 2005 s. 35 f.): -skank, -hæl, -tå; e) brøleabe; f) heraf 4 -høne, 3 -kok; g) heraf 4 -kande; h) heraf 20 flerp, 20 blærp (tvivlsom!); i) heraf 28 pjævs (tvivlsom)

Fig. 2 M 17 En person (især et barn), som havde let til gråd

Dyremetaforer

Mange dyr har i almuen været tillagt typiske egenskaber: haren var frygtsomheden selv, ræven en listig rad osv. — sådan som vi kender det fra både sammenligninger og ordsprog.⁵ Det kan derfor heller ikke

undre, at dyrenavne tages i anvendelse som metafor for en adfærdskritisabel person: selv på rigssproget kan man endnu bruge ord som *brøle-abe*, *hore-buk*, *kæle-gris*, *nokke-får*.

M 9 (fig. 1) rummede kun ganske få eksempler på dyremetaforer. Det samme gælder E 19 (fig. 3) og CU 14 (fig. 4), om end med et par farverige repræsentanter som betegnelse for den gnavne: *knurre-basse*, *mufle-bjørn*. Men i M 17 (fig. 2) er typen faktisk pænt repræsenteret. Rigssprogets *brøle-abe* (om en, der stortuder) meddeles 6 gange, og 11 gange kaldes pibeskiden for en *pylre-høne* el. *pylre-kok* (med et forled, som angiver klynkeri, og formentlig møntet på hhv. hun- og hankøn). Helt rigssprogsfremmed er metaforikken i (ad-hoc-prægede) skældsord som *skræme-skade*, *pysle-stork*, *skræbe-ilder* etc. – men også i *pibe-sild* (el. *pjæbe-sild*), indberettet af hele 59 meddelere (næsten alle fra Vendsyssel, hvor dette skældsord altså er blevet en egnsglose; jf. fig. 6), i de fleste tilfælde nok brugt om et klynkende barn.⁶

Metaforikken i *pibe-sild* forekommer ikke umiddelbart indlysende for en rigssprogstalende, men det er vel lidenheden og ynkeligheden ved en mager sild, der bruges som billede på den klynkende – for øvrigt med paralleller i svensk.⁷

I Rød Ordliste er registreret 30 dyremetaforer (fx også *-får*, *-buk*, *-kat*), de fleste lige så sjældne og/eller bundet til nogle få forled som eksemplerne ovf. i M 17; fx kombineres *-kat* stort set kun med verber for ustadig, upålidelig, vrissen adfærd. Men efterled som *-kok*, *-høne*, *-basse*, i nogen grad også *-gås*, *-gas(s)e* og *-so*, er temmelig almindelige og ses kombineret med forled, der dækker vidt forskelligartede aktiviteter. En *bralre-* eller *drunte-basse* er en mandsperson, der larmer op hhv. vralter tungt af sted (hvilket jo passer meget godt med den stereotype opfattelse af et svin), men man kan også tale om en *bøvle-basse* (når han fumler med sit arbejde), *flire-basse* (når han er en grinebider), *tægle-basse* (når han ikke kan blive færdig med sin mad), osv.

Da bonden jo havde særlige gloser for husdyr af forskelligt køn og alder, medsignalerer nogle dyremetaforer den kritiseredes køn (og evt. alder). De er derfor velegnede til at aktivere stereotype forestillinger om, hvordan kvinder hhv. mænd “typisk er”: en *hjabre-gås* skvaldrer op (som man jo ved, kun kvinder kan det); en *pøle-kok* hælder i sig (som kun mænd kan få sig selv til). Eller de peger lige så effektivt på et misforhold mellem køn og forventet adfærd: en *hjabre-kok* sludrer

A. Sms. verb. + subst.					B. Sms. adj./subst. + subst.
	gnave- knave-	værke-	vrøve-	ANDRE VERBER	
1. INVOLVERET LEGEMSDDEL					
2. KØNS-, ALDERS- BEST. PERSONBETEGN.					
3. "FORNUFTSSIDEN" -hoved			11	6	3
ANDET					4 ^b
4. "KROPSSIDEN" -røv				1	
ANDET				6 ^a	
5. PERSONNAVN			1		
6. PROFESSION etc.				1	
7. DYR			1	2	
8. GENSTAND etc. -pig	5	13		1	7
-potte	23			4	8 ^c
ANDET	1			1	9 ^d
					SUM A
					78
					SUM B
					31
C. Afledninger					
AFLEDN. u. morfem	1		4	188 ^e	367
AFLEDN. m. morfem					SUM C
-er	1			3	TOTALT ANTAL SKÆLDSORD
-is				170 ^f	476

a) -ende, -skid, -skank, -pung, -fas (? , jf. Ord&Sag 2005 s. 34 f.); b) heraf 3 sur-mule; c) heraf 7 sur-potte; d) heraf 5 tvær-pind, 2 sur-pind; e) heraf 36 knurk, 26 vrampel, 14 bork, 13 murk – og (tvivlsomt) 40 vringel, 37 bøffel, 23 brøffel; f) heraf 85 murris, 76 sterris

Fig. 3 E 19 Fortrædelig, gnaven, sur, vranten, utilfreds person

løs (som var han af hunkøn, altså en *hjabre-gås*), en *tratte-gås* kværu-
lerer (på lidet kvindelig vis). Bruger man som metafor en ungdyrbeteg-
nelse – normalt med henblik på et barn – afdramatiseres skældsordet
og den iboende tilrettevisning får en spøgefuld drejning: *no hår do wes
fåt nåk, dej bette stapsak* (= nu har du vist fået nok, din lille stoppe-
sæk!), sagt til et forslugent barn.

Professionsmetaforer

Helt frem til næringsloven af 1857 blev næsten alle erhverv udøvet alene i byerne, og mange professionsbetegnelser var for bondealmuen fremmedord – ligesom de øvrige af købstadskulturens gloser, man undtagelsesvis hørte, undrede sig over og imponeredes af, men som man så også (i selvhævdelse over for købstadsfolkene) kunne give en ironisk drejning. Det er denne ironi, der spiller en afgørende rolle, når professionsbetegnelser eller dele deraf (*-mager*, *-kræmmer*) bruges som metaforer i sidsteleddet af skældsord.

Blandt svarene på M 9 registrerede vi sidste år 4 gange *klods-major*, og samme ord optræder hele 35 gange i CU 14. Dette rigssproglån har imidlertid substantivisk forled; det falder (ligesom H.C. Andersens *Klods-hans*, på grundlag af dialektalt *klodde-*, *klotte-hans*) ind under en nabokategori af skældsord med (neder)tysk forbillede, medtaget under afd. B i fig. 1 og 4.⁸ Men *fumle-mager*, *dratte-mager*, *klatte-major* i M 9 (fig. 1) er 7 ægte eksempler på professionsmetaforer, og det samme er 60 *kludre-mager*, 1 *kludre-smed*, 1 *kludre-major* i CU 14 (fig. 4). De mange svar med *kludre-mager* koncentrerer sig endda så kraftigt i et midtjysk område (jf. fig. 7), at man med rimelighed kan tale om en egnsglose. Bortset fra 1 *murke-kræmmer* (om den gnavne) i E 19 (fig. 3) har alle disse skældsord udelukkende forled, der betegner klodset, i landbosammenhæng “uprofessionel” adfærd, og i denne kontrast ligger just ironien.

Anderledes med 8 *pibe-skrædder* i M 17 (fig. 2). Her associeres ikke til selve skrædderprofessionen, men til bondesamfundets stereotype forestilling om skrædderen som en ræd og latterlig spirrevip, modsætningen til et ordentligt mandfolk⁹ – på den reelle baggrund, at det stillesiddende skrædderarbejde gennem tiderne faktisk har været erhvervsmuligheden for mangan fysisk handicappet mand.

Rød Ordliste rummer flere professionsmetaforer end de ovennævnte, eksemplificeret i skældsord som *bosle-snedker* (= klodsmajor), *fedte-provst* el. *-prins* (= gnier). Men det er ingen omfattende kategori, og bortset fra rigssproglånet *klods-major* samt ordene på *-kræmmer* synes der at være tale om ad-hoc-dannelser. Den sidstnævnte metafor anvendes til gengæld med alle slags forled: *bravle-kræmmer* (= sludrehoved), *hjappe-kræmmer* (= sjuskehoved), *flanni-kræmmer* (= grinebider) osv.; skældsordet *bosle-kræmmer* (= klodsmajor) meddeles gentagne gange fra SVJy og fortjener måske betegnelsen egnsglose.

A. Sms. verb. + subst.				B. Sms. adj./subst. + subst.
	kludre-	klumre-	ANDRE VERBER	
1. INVOLVERET LEGEMSDDEL			1	
2. KØNS-, ALDERS- BEST. PERSONBETEGN.	1			
3. "FORNUFTSSIDEN" -hoved	254		2	4
-pande	58		1	6
4. "KROPSSIDEN" -røv	5	2		
ANDET	13	1		
5. PERSONNAVN -mikkel	405			
-mads	45			
-peter	1			
6. PROFESSION etc. -mager	60			
-major	1			35
ANDET				
7. DYR	2		1	
8. GENSTAND etc.				
			SUM A	SUM B
			853	45
C. Afledninger			135	TOTALT ANTAL SKÆLDSORD
AFLEDN. u. morfem		4 ^a	SUM C	1033
AFLEDN. m. morfem	128 ^b	3 ^c		

a) klummer; b) klodrian, klorrian; c) klumrian

Fig. 4 CU 14 Kludderhoved, kluddermads mv.

Metaforer på grundlag af beholdere, pinde mv.

Navne-, dyre- og professionsmetaforerne er (eller har oprindeligt været) mere eller mindre kønsspecifikke, og det samme synes at gælde nogle af de metaforer, som hentes uden for dyreriget. H.F. Feilberg var i forgængerens for denne artikel¹⁰ opmærksom på, at "en mængde [skældsord] tager køkken- og husholdningsredskaber i tjeneste, især sådanne,

som der kan rummes noget i, og de bruges da tit om kvinder”. Han har formentlig også (i et manglende afsnit af artiklen¹¹) gjort den modsvarende iagttagelse, at pinde, stokke, træer, syle mv. især anvendes metaforisk om mænd eller drenge. I hvert fald antyder han i sin jyske ordbog, at *-pil* og *-pig* som efterled i skældsord spiller på en bestemt “uartig” betydning af de pågældende ord, nemlig “penis”.¹²

Ældre jyske kilder bekræfter – ved et hurtigt gennemsyn via Rød Ordliste – en kraftig tendens til kønsspecifik brug af mange genstandsmetaforer. Med det forbehold, at de fleste kilder tier om den udskældtes (typiske) køn, så bruges *-pig* og *-pind* langt overvejende om mænd (med vægten 6-7:1 over for kvinder og børn); *-stok*, *-skaft*, *-pil* er i lidt mindre grad mandsorienteret; omvendt bruges skældsord som *-krukke*, *-dåse*, *-kar*, *-taske*, *-kasse* øjensynlig kun om kvinder (og børn), *-potte*, *-trug*, *-bøtte*, *-tønde* overvejende om de samme (med vægten 3-4:1). Men nogle genstande følger ikke det ventede mønster: alle kønsbestemmelige anvendelser af *-skaft* går faktisk på en kvinde; og det er oftest mænd (og børn), der kaldes for en *-sæk*.

Spørgelistebesvarelsene, der ligger til grund for nærværende artikel, bidrager ikke meget til sagens belysning. CU 14 (fig. 4) har slet ingen eksempler på genstandsmetafor; i M 9 (fig. 1) kaldes den fummelfingrede 2 gange en *dratte-potte* hhv. *fumle-potte*, begge gange uden antydning af fummelfingerens køn. E 19 (vedr. gnavpotten, fig. 3) og M 17 (om pibeskiden, fig. 2) har relativt mange svar med efterledet *-potte*. nemlig 26 forbundet med verbum (fortrinsvis *gnav(e)-*) hhv. 7 (mest *flæbe-*, *tude-*) – og et mindre antal i E 19 med adjektivisk forled (fortrinsvis *sur-potte*, jf. fig. 3, afd. B). Andre metaforer af beholderkarakter hér er (inkl. dem med adjektivisk forled): 1 *-bøtte* (i E 19), 4 *-kande*, 1 *-krukke*, 1 *-lejle*, 1 *-sæk* (alle i M 17); og af pindetypen ses (på E 19) 13 *værke-pig* (dannet til en sjælden, ældre betydningsnuance af *værke* = gnave, knurre, være vanskelig¹³). Men – af alle disse eksempler er der kun 3, hvor skældsord af beholdertypen ses eksplicit rettet mod en kvinde; og kun 1 gang ses *værke-pig*’en utvetydigt at være en mand.

For øvrigt kan ordet *-kok* (behandlet ovenfor under dyremetaforerne) også betyde “penis” – uden at nogen har påstået, at denne betydning skulle have motiveret ordets brug som efterled i skældsord.¹⁴ Så mon ikke vi skal være forsigtige med at betragte beholdere og pinde altfor “freudiansk”?

Jo længere vi i denne artikel har fjernet os fra menneskelegemet – ud via navne, professioner, dyr og helt ud til “døde ting” som metaforisk efterled i skældsord – desto vanskeligere har vi haft ved at samle metaforerne i naturlige grupper, hvor de enkelte ord på bare tilnærmelsesvis samme måde synes at afspejle en person med afvigende adfærd. Ret beset er genstandsmetaforer jo også bare en restkategori, en “rodekasse”. Selv hvis vi med Feilberg forsøgte en yderligere opdeling af kategorien i brugsgenstande, klæder (fx *buks*), redskaber etc., ville disse delkategorier stadig virke underligt sammenskrabede – og uden forklarings-kraft i relation til emnet. Problemet dukkede faktisk op allerede ovenfor ved professionsmetaforerne, idet grundlaget for brugen af *-skrædder* måtte søges et helt andet sted end for de øvrige.

Sagen er nok, at kategoriseringer som dem, Feilberg og vi har foretaget, udelukkende har pædagogisk berettigelse: de letter en ordnet, trinvis afvikling af fremstillingen. Men de har næppe nogen relevans for jyske bønders fantasi, når det gjaldt om at finde passende metaforer for mennesker, deres egenskaber og deres adfærd. I sproglig praksis opstår en metafor ud fra en helt speciel lighed, fornemmet i øjeblikket, og ofte bestemt af en ren detalje – uden hensyn til den metaforisk anvendte genstands ligheder og forskelle til andre genstande.

Så når man i E 19 (fig. 3) kan konstatere spredt jysk accept af rigssproglånet *gnav(e)potte*, er der måske slet ingen grund til at se det i sammenhæng med de 7 *tude-potte*, *flæbe-potte*, *tude-kande* i M 17 (fig. 2). I det første skældsord kan det udmærket være høreindtrykket af en snurrende, boblende potte over ilden, der har været udgangspunktet for billedet på *gnavpotten*, medens det i *tude-potte* etc. (= pibeskid) har været billedet af væske vældende ud fra potten eller kanden (som en tårestrøm), der har motiveret metafordannelsen.

Metaforen *-pig* i E 19 (fig. 3) kunne da snarere end af sekundærbetydningen “penis” tænkes udløst af pindens tørre, stive karakter, som kan minde om den umedgørlige *gnavpot*. Så bliver det også mere forståeligt, at metaforen *-pig* (og rigssprogsparallellen *-pind*) igen trænger sig på, når det gælder navne for den gerrige: *gnie-pig*, *gnav(e)-pig* (betydning 2, vsa. “*gnavpot*”), *nærig-pind*. Og når *-pig* beviseligt i en række skældsord bruges overvejende om mænd, *-krukke* udelukkende om kvinder, kunne man for nogle af ordenes vedkommende overveje at søge forklaringen i kønnenes typiske kropsbygning, klassiske klæ-

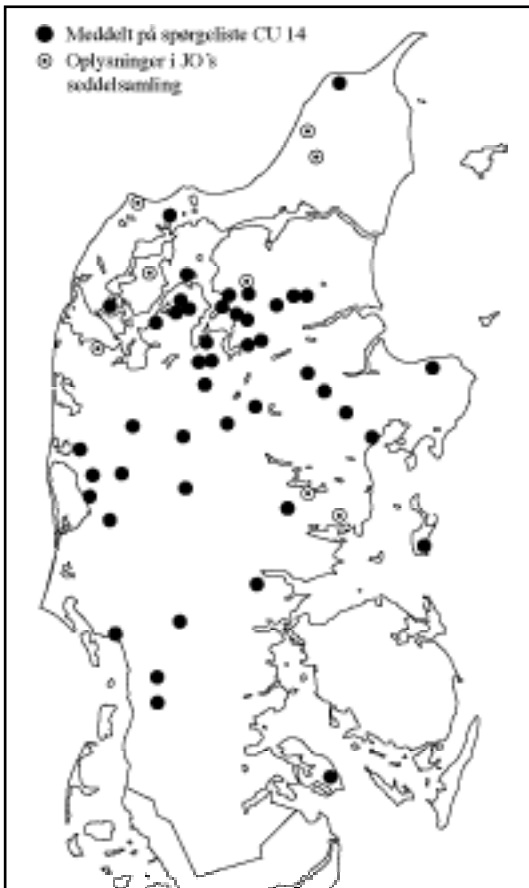
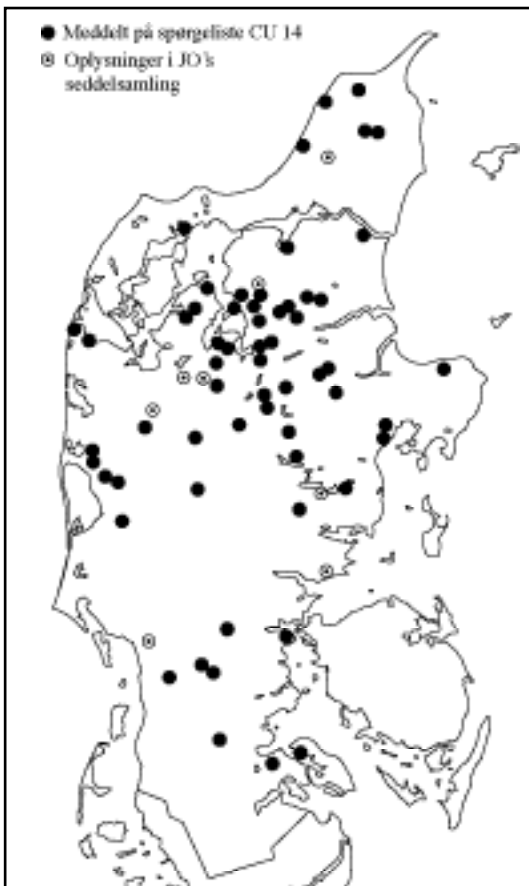
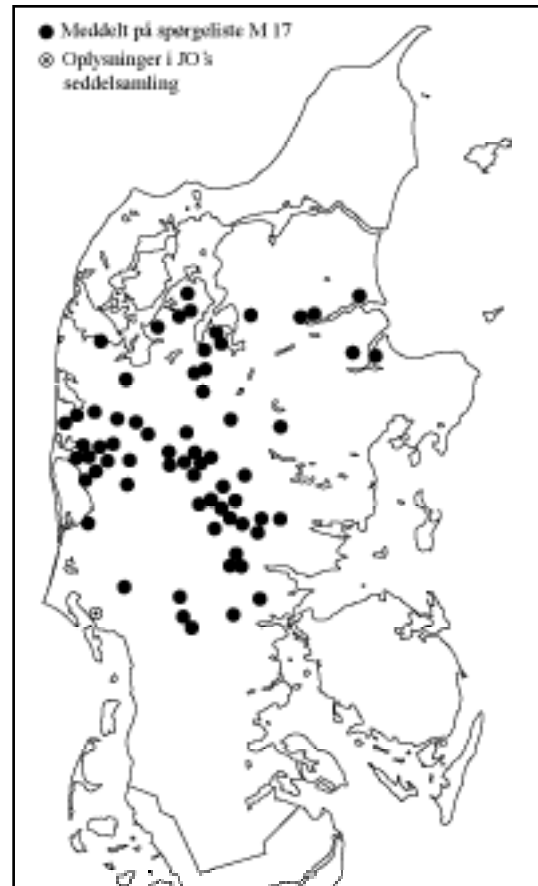
dedragt, etc. Det vil heller ikke længere undre, at efterleddet i fællesdansk *drille-pind* (med den jyske variant *drille-pig*) sandsynligvis har en helt tredje forklaring.¹⁵

Ud fra sådanne betragtninger fortjener enhver metaforisk brug sin individuelle forklaring – selvom knopskydning ud fra et etableret ord stadig kan være en medvirkende faktor. Så lad os slutte den generelle drøftelse af genstandsmetaforer med en tør konstatering af, at skældsordet *pibe-hytte* (= pibeskid) har etableret sig som egnglose i et stort midtjysk område (jf. fig. 8); *-hytte* spiller formentlig ligesom tidligere *-sild* på personens lidenhed og usselhed.

Konkurrerende skældsord

Skældsord med verbalt forled konkurrerer – ligesom sprogets øvrige vokabular – med alternative udtryk. Den vigtigste konkurrent er ikke nabotypen med adjektiv eller substantiv som forled (jf. rigssprogets *vrisen-pind*, *druk-mås*, opført i figurerne 1-4 under pkt. B), for sådanne ord retter sig (med en vis overlapning) snarere mod en kritisabel egenskab. Derimod kan en persons adfærd også kritiseres med en substantivisk afledning til det relevante verbum; sidder vedkommende og savler, kan han/hun kaldes en *drevle-røv*, men en *-er*-afledning siger det samme: *din drevler!*

Dette lyder åbenbart for tamt for jyder, for *-er*-afledninger som skældsord er sjældne (jf. fig. 1-4, afd. C). De jyske dialekter har en anden – utrolig enkel og langt mere slagkraftig – afledningstype at trække på: *rod-* eller *nulafledningen*, hvor skældsordet er lig selve stammen af det pågældende verbum: den der drevler er et/en *drevl*, den flerpande (= klynkende) et/en *flerp*, etc.¹⁶ Disse djærve skældsord kan vi desværre ikke forfølge her, men vi har i figurerne 1-4 registreret også deres forekomst under afd. C – sammen med endnu en spændende type skældsord: *-is*-afledninger til verber (i E 19 *tværris*, *knurris*, *murris*, *stirris*, *stonnis* = gnavpot; i den givne rækkefølge dog mere og mere skridende over til at være brede skældsord uden fokus på en bestemt adfærd, lidt i stil med et gammeldags rigssprogsord som *stabejs*).

Fig. 5 Skældsordet *kludre-mads*¹⁷Fig. 6 Skældsordet *pibe-sild*¹⁷Fig. 7 Skældsordet *kludre-mager*¹⁷Fig. 8 Skældsordet *pibe-hytte*¹⁷

Som man råber i skoven

Sammenligner man totaltallet af besvarelser i figurerne 1-4, vil man nok undre sig: hvorfor så store forskelle? Det lave tal i CU 14 har den enkle forklaring, at Jysk Ordbog i 1983 udsendte (og genudsendte) langt færre spørgelister end i 1955-56, hvor vi stadig var midt i indsamlingsfasen (jf. fig. 9, kolonne I). Men for de øvrige spørgelister ligger forklaringen primært i spørgsmålenes karakter.

I enhver spørgeundersøgelse afgør udformningen af et spørgsmål

	I	II	III	IV	V
Spørgsmål	Svarende medd.	Meddelte subst.	Subst. pr. medd.	% A af subst.	% subst. = foreslåede
M 9	1190	233	0,2	83	—
M 17	1190	1533	1,3	92	84
E 19	992	476	0,5	16	57
CU 14	387	1033	2,7	82	91

Fig. 9

langt hen, hvad man får som svar. I JO-sammenhæng sker det sjældent, at ordbogens meddelere lokkes til at svare noget, deres dialekt ikke står inde for. Men som spørger er vi med til at rette deres opmærksomhed i en bestemt retning.

Som nævnt i note 2, er M 9 og E 19 formuleret som åbne spørgsmål, men med forslag til svar: i M 9 en række adjektiviske forslag, i M 17 og E 19 en række substantiviske. Det bør derfor ikke undre, at (substantiviske) skældsord er undtagelsen, adfærdskritiserende adjektiver normen i svarene på M 9, medens M 17 og E 19 til gengæld domineres af svar med regulære skældsord (jf. fig. 9, kolonne II-III); og kun disse sidste er jo medtaget i figurerne 1-4.

Spørgsmålet i E 19 er imidlertid også ledende i en anden henseende. Kun ét af de substantiviske forslag her er af typen med verbalt forled; resten er, hvad vi ovenfor har kaldt rod- eller nulafledninger, -isafledninger eller noget helt tredje. Derfor de mange svar af disse typer, som fylder op i fig. 3, afd. C, men relativt få svar, som tæller i afd. A (jf. A-procenten i fig. 9, kolonne IV).

I CU 14 gives der substantiviske forslag, fordelt på sammensætninger og afledninger. Men her ses den skævhed, at rigssprogsgloser som *kludder-mikkel* og *klodrian* indtager en fremtrædende plads. Alle meddelere kender naturligvis disse ord, og de allerfleste føler sig tilskyndet til i det mindste at medtage dem i deres svar; jf. det høje pro-

centtal i fig. 9, kolonne V – men bemærk i det hele taget de høje procenter for inviterede svar i denne kolonne!

Som man råber i skoven, får man svar! Det er derfor meget vigtigt ved brug af spørgelistematerialet at holde sig klart, hvorvidt forskellige typer af svar er spontane eller hjulpet på vej – og i sidstnævnte tilfælde, om velkendte rigssprogsord kan tænkes at skævvride billedet. Uventede og afvigende svar bringer os normalt tættest på den gamle dialekt

Jammen hwa' nøtt' er 'et te' ?

Vi er kommet til vejs ende og håber, læserne har fundet vor undersøgelse interessant og underholdende. Nogle af de iagttagelser, vi har gjort undervejs, kan relativt let udmøntes i Jysk Ordbog – fx sikre, at sidsteledsartikler af typen *-hoved*, *-lår*, *-mager*, *-potte* får en ensartet opbygning og detaljeringsgrad. Herved indtjenes formentlig igen den tid, artiklen har stjålet fra vor hovedopgave: redaktion af Jysk Ordbog.

Men vi mener også – i et lidt bredere perspektiv – at have givet en smagsprøve på, hvilket stort, tætmasket og kvalificeret materiale Jysk Ordbogs spørgelistebesvarelser og centralkartotek tilsammen rummer med henblik på studiet af dansk sprogstruktur og dansk sproghistorie. Dialekternes bidrag til studiet af dansk har traditionelt været af især fonetisk-fonematisk eller etymologisk karakter; netop nu vokser interessen for dialektsyntaks i fællesnordisk regi (jf. s. 2); men efter vor opfattelse er det på felter som ordforråd, morfologi og semantik, at dialektmateriale kan yde de fyldigste bidrag til beskrivelsen af dansk sprog. Det er bare om at tage fat!

Noter:

- ¹ M 9 og E 19 virker umiddelbart som åbne spørgsmål, medens M 17 og CU 14 fra starten fokuserer på et bestemt sæt af betegnelser. Men åbenheden i de to førstnævnte spørgsmål begrænses kraftigt, idet M 9 afsluttes med en række adjektiviske forslag: *dralleret*, *drallerfingret*, *dratfingret*, *drathændet* etc., medens E 19 afsluttes med en række substantiviske forslag: *brøffel*, *bårk*, *knork* ... *murris* ... *værkepig*. Til gengæld åbnes der lidt op til slut i M 17: "Eller brugte man andre ord?" Vi har s. 52f. kort drøftet konsekvenserne af sådanne spørgsmålsformuleringer.
- ² *vræle-* er en typisk vendsysselglose, *pjæbe-* især knyttet til Midtjy og Sydjy-N, *pylre-* til NVJy.
- ³ Ny læsere henvises til Ord & Sag 2005, s. 21 note 2.

- ⁴ Skautrup.DSH.III.364.
- ⁵ Kilde fra Vends (f. 1859): *haj æ så ræj som i hå·r* (= han er så ræd som en hare), *haj græb te hå·ris ro'* (= han greb til harens råd, dvs. stak af). Se videre Brøndegård.III.36. – Kilde fra MØJy (f. 1859): *Ræven betragtes alm. som Billede paa Snuhed og Forslagenhed*; [om personer siges derfor] *han er en Ræv el. han haar en Ræv bag Øret*. Se videre Brøndegård.III.120 ff.
- ⁶ Fx KBecker.TK.I.140. – Af hensyn til ny læsere skal det lige gentages, at alle kildeforkortelser er de samme som i www.jyskordbog.dk og derfor kan slås op der.
- ⁷ DanmFauna.XV.209: *Mærkelig nok har Fiskerne undertiden fundet et Modsætningsforhold mellem den [dvs. silden] og andre Fisk. I hvert Fald kunde man (c. 1885) paa Samsø høre Fiskerne raabe med "Sild og Fisk" i Nordby Gader*. – SAOB.S2379: *I ssgr. betecknande person som lätt fallar i gråt [etc.] ... grin-, lip-, pipsill*. SAOB.S2378: *lipa som en sill*.
- ⁸ Grimm.V.1250: *klotz, klotzmann, klotzkopf ... um ... unempfindlichkeit, roheit, plumphheit, dummheit zu bezeichnen*.
- ⁹ H.F. Feilberg: "Bidrag til skræddernes saga"; i Dania.I., spec. s.178 ff.
- ¹⁰ H.F. Feilberg: "Skældsordenes lyrik"; i DSt.1905.1-38.
- ¹¹ S. 31 springer teksten (midt i lj. 13) uformidlet fra at omhandle "klæder eller dele af dem" og til at bringe eksempler på redskaber som "hegle", "hervetræ" osv.; her må under sætterarbejdet være faldet et afsnit ud.
- ¹² F.II.820 hhv. 814.
- ¹³ F.IV.1120. Verbet har også sat sig spor i det langt mere brugte adj. *værkelig* (= gnaven).
- ¹⁴ F.II.251; jf. også *pille-kok* F.II.823. Betydningen "penis" er formentlig overført fra en ikke afhjemlet underbetydning "tappehane". Således i hvert fald i engelsk; jf. NSOxford.429, hvor *cock* i betydningen "penis" (9) anføres som underbetydning til "tap" (II), igen dannet til den oprindelige betydning "hane (fuglen)" (I).
- ¹⁵ Iflg. DS.III.971 var en *drille-pind* i 1793 også betegnelse for et legetøj, hvor sammensætning af små træstykker kunne "drille", og denne betydning kan meget vel være den ældste i dansk – med personbetydningen som overført brug af den allerede etablerede sammensætning.
- ¹⁶ Ord som disse er i Vends og Him ofte neutrum; denne tendens er svagere i øvrige Jyll.
- ¹⁷ Bemærk på alle 4 kort, hvordan spørgelistematerialet i talmæssig henseende langt overtrumfer materialet i JO's seddelsamling. Det samme billede gentager sig ofte, så snart vi bevæger os ud over dialekternes centrale ordforråd, dvs. ud i sammensætninger, afledninger, ordforbindelser etc.

Marinus Poulsen:

Te Mar'ken i Holsbrow' (7)

Julius fortsætter beretningen om sin plads hos Karen og Store Niels på Rosgård.

A kam godt a'terr jen Daa, a kam te'r aa værr mæ Stuer Niels. No, de wa no e't stuer Slomper, de drejer sæ omm. De wa i Slæt. Æ Dawlejer kam e't, saa fæk vi æ Mand narr mej ni'er aa slaa. Han wa e't saamøj hower o de Ar·ber. Han kam dronten godt æbaag atter vi ander ni'er te æ Eng. Men han ku skam godt brug æ Hjølli. Da vi sku ha waa Formejdesmelmar, haaj han go'n en Fo·ldsko'r om æ Laangkrog – vi kaalder en. Te waa Melmar drak vi de Graand Øl vi haaj mej. Aa da vi haaj arberr en gu'e Stø'r ijen, wa a tøjste, aa de wa møj', lo a mæ faastaa mæj – aa gruelig warm war er. – A æ skam osse tøjste, sejer æ Mand saa. – No ska æ jo e't væ godt aa drek Aawand, for hejsen sku a drek sørn aa æ O, te en sku swen·d ve'er. – Saa æ du no et saa ledt ta'r i æ Hals, saaj vi te ham. – Ja, saa ta'r æ a da, te æ Wand de·l swen·d, hwis a drak de a kund·. Vi wa nar·worn nok te'r, te vi ga wos te'r aa værr, men de bløw da't om ant ind en Pu'end Sokolade, som saa sku dre'kes te waa Opskjær. Vi vild da gja·r haa æ O ter aa swend·. Niels laa·j æ

Jeg kom godt efter det en dag, jeg kom til at vædde med Store Niels. Nå, det var nu ikke store sager, det drejede sig om. Det var i høhøsten. Daglejeren kom ikke, så fik vi narret husbond med ned og slå. Han var ikke særlig opsat på det arbejde. Han kom luntende godt bagefter os andre ned til engen. Men han kunne skam godt bruge høleen. Da vi skulle have vores formiddagsmellemmad, havde han gået et foldeskår (dvs. to skår hugget ind mod hinanden) om Langkrogen – som vi kalder den. Til vores mellemmad drak vi den smule øl, vi havde med. Og da vi havde arbejdet et godt stykke tid igen, var jeg tørstig, og det meget, lod jeg mig forstå med – og grueligt varmt var det. – Jeg er skam også tørstig, siger husbond så. – Nu skal det jo ikke være godt at drikke åvand, for ellers skulle jeg drikke sådan af åen, at den skulle svinde ved det. – Så er du nu ikke så lidt tør i halsen, sagde vi til ham. – Ja, så tør er jeg da, at vandet det vil svinde, hvis jeg drak det, jeg kunne. Vi var tåbelige nok til, at vi gav os til at vædde, men det blev da ikke om andet end et pund chokolade, som så skulle drikkes til vores opskær (hvor det skulle fejres, at der var høstet færdig). Vi ville da gerne have åen til at svinde. Niels lagde leen fra sig og

Hjølli aa pot sæ ni'er ve æ O aa ga sæ te'r aa bæl Wand i sæ. De bløw han snaar færr mej, aa vi grenner godt aa ham, da han rejst sæ ijen. – No, sejer vi saa te ham, – ær æ Wand saa swonden i æ O, du mi'en? – Ja, swaa-r han, – de ær æ da rigtignok. – Sa-aa, sejer a saa, – de ka a da't si'e – Nej, I æ da wol e't saa towle, te I trower, te-n ka si'er. A tuk syw Mondfuld, aa saa møj mo æ O da væ swonden. A vild da't trow, te dæ æ nower, dæ æ saa tombe, te di trower, jen' ka drek sørn, te en ka si'er o æ Wandstand. Dæ stu vi. A vest et ret, hwa en sku trow, aa hwa en sku sej. Men a send da Bøj mæ æ Dawvown atter æ Sokolade. De gik a saa ind aa ga Kaaren, da vi wa nærve'r aa ha ophøst. A trower hun moerr sæ nøj øwerr, hwa som wol heller e't wa saa sær. – Ja, sejer hun, – Sokolade tæ æ Opskjær haaj vi no faat iliwaller.

– Den Daa vi wa færr mæ'r aa høst, fæk vi saa Opskjær ad Awten. Kaaren æ sommen e't hæjsen saa ruttet, men den Daa haaj hun ræt røwen sæ op. Vi fæk de Sokolade vi ku dre'k mæ Ævelskywer aa Hwerrebrød. Dæ wa hejsen engen smal. Stejer. Dæ kam tow Flasker Mjø o æ Bu'er, aa de sku dre'kes, saa-j æ Mand. A holdt nøj ijen. – A ka e't to-l saa møj', saa-j a. Men Stuer Niels drak sjæl godt aa'er, aa han so aa drell wos. – Naar bare en passer o aa fo nok, saa blywer en e't sy'k aa'er, saa-j han. Aa vi fæk er da dro'ken. Men o æ Daa a'ter lo Stue Niels i æ Sæng aa wa sy'k. Da han bløw rask ijen, ku vi e't læ væ-r aa drell. Vi saaj te ham, te naar di te næst O'r sku ha Opskjær, saa mot di

lagde sig ned ved åen og gav sig til at bælge vand i sig. Det blev han snart færdig med, og vi grinede godt af ham, da han rejste sig igen. – Nå, siger vi så til ham, – er vandet så svundet i åen, mener du? – Ja, svarede han, – det er det da rigtignok. – Så-å, siger jeg så, det kan jeg da ikke se. – Nej, I er da vel ikke så tossede, at I tror, at man kan se det. Jeg tog syv mundfulde, og så meget må åen da være svundet. Jeg ville da ikke tro, at der er nogen, der er så tumpede, at de tror, man kan drikke sådan, at man kan se det på vandstanden. Der stod vi. Jeg vidste ikke rigtig, hvad man skulle tro, og hvad man skulle sige. Men jeg sendte da bud med dagvognen efter chokoladen. Det gik jeg så ind og gav Karen, da vi var nærved at have høstet færdig. Jeg tror, hun morede sig noget over det, hvad der vel heller ikke var så sært. – Ja, siger hun, – chokolade til opskæret havde vi nu fået alligevel.

– Den dag vi var færdige med at høste, fik vi så opskær om aftenen. Karen er såmænd ellers ikke så ødsel, men den dag havde hun rigtig revet sig. Vi fik den chokolade, vi kunne drikke, med æbleskiver og hvedebrød. Der var ellers ingen smalle steder. Der kom to flasker mjød på bordet, og det skulle drikkes, sagde husbond. Jeg holdt noget igen. – Jeg kan ikke tåle så meget, sagde jeg. Men Store Niels drak selv godt af det, og han sad og drillede os. – Når bare man passer på at få nok, så bliver man ikke syg af det, sagde han. Og vi fik det da drukket. Men dagen efter lå Store Niels i sengen og var syg. Da han blev rask igen, kunne vi ikke lade være at drille. Vi sagde til ham, at når de næste år skulle

Høstlandskab. Xylografi 1866.

Fra Gunnar Knudsen: *Dansk Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 75.

sie aa ha trej Flasker Mjø, sørn han osse ku fo nok aa'r. De vild væ de raa-erst aa væ fri faa dæ hæ'r Legen i æ Sæng aa bræk sæ o æ Daa a'ter, saaj vi te ham. Jaaw, i melstaa-nd for æ Mand osse en bette Hip. De ka han godt ta, osse naar en taaler Donder te ham, faa de ka a da godt gjør'. Jen Daa i æ trawlt Ti sku vi kør Mog, aa a rejent da mæj, te han vild kyer den jen Vown. Saa stak han li-g aa i Bøj' i Stej for. A bløw nøj gal' i æ Hue. Da han kam hjem, – de wa e't inden Sengawten – da saaj a li-g te ham: – Ja di Bygaang aa di Søwn de'r du gue te'r aa fo pa'st, hurn en saa kommer om- ve'r mæ æ Ar-ber, de haa da mender aa sej-. – Ja, swaa-r han, – de haa da't saa møj aa sej mæ jen fræ heller te, naar en haar sørn en vær-n Kaa'l, dæ ka sæt Skik o de Hiele, – aa bode o Mand aa Folk. – A haar i hwær Fald faat saat faa ledt Skik o æ Mand, swaar a ijen, – faa saa haaj han bløwen hjemm aa taan sæ ni nøtte te.

have opskær, så måtte de se at have tre flasker mjød, sådan han også kunne få nok af det. Det ville være det rareste at være fri for det her liggen i sengen og brække sig dagen efter, sagde vi til ham. Jo, ind imellem får husbond også et lille hip. Det kan han godt tage, også når man taler dunder til ham, for det kan jeg da godt gøre. En dag i den travle tid skulle vi køre møj, og jeg regnede da med, at han ville køre den ene vogn. Så stak han lige af i byen i stedet for. Jeg blev noget gal i hovedet. Da han kom hjem, – det var ikke før sengetid – da sagde jeg lige til ham: – Ja din gåen i byen og din søvn, det er du god til at få passet, hvordan man så kommer om ved det med arbejdet, det har da mindre at sige. – Ja, svarede han, – det har da ikke så meget at sige med en fra eller til, når man har sådan en dygtig karl, der kan sætte skik på det hele, – og både på mand og folk. – Jeg har i hvert fald fået sat for lidt skik på husbond, svarede jeg igen, – for så (dvs. ellers) var han blevet hjemme og havde taget sig noget nyttigt til.

Di Plads æ ves gue nok, sejer saa Kræjsten, – Ka a et fo en atter dæ? Ael e't blyw ve aa go dæhjemm alti·r. – Jaaw, de'r a ves o du kan, som en gue Kammerat ska a gja·r anbefa·l dæ. – De wa godt, sejer saa Kræjsten, – ka du et skryw en Anbefaling mæ de samm? Du æ jo lisaa gu'e te'r aa skryw· som te'r aa sna'k. – Jow, fly mæ li·g de Støk Bly·nt, du sejer mej. A trower, a haa·r en Støk Papir i æ Lomm. Julius ga sæ te'r aa skryw· aa sna'ker nøj ind imell, saa de tuk jo nøj Ti, men endle bløw han færr. Han laa·j æ Skrywels o æ Bu'erd. A bløw saat te'r aa løs en op. Hæ·r er en:

– Jeg Undertegnede har en Del første Haands Kendskab til Kristen Lauritsen, og jeg vil gerne hermed anbefale ham som en i alle Maader tro og paalidelig ung Mand, der altid stræber efter at faa det bedst mulige ud af enhver Situacion. Ganske vist var han noget doven, da han var Oppasser for Kaptajn Pram, men det bør ikke lægges ham til Last som Cevil. Jeg tror at han efterhaanden har opsparet en ret anselig Mængde Arbejdskraft, som nu ganske naturlig kan komme hans vordende Arbejdsgiver eller Husbond til Gode. Jeg kan oplyse, at han har været et helt Aar tilende i en Plads, han har haft. Kristen Lauritsen har god Forstand paa en Gaards Drift – da efter hvad han selv siger, og jeg har aldrig taget ham i en større Usandhed. Endelig mener jeg, at K. Lauritsen ejner sig til en noget overordnet Stilling – som Bestyrer, Forvalter eller lignende, idet der er noget respæktindgydende over hans

Din plads er vist god nok, siger så Kristen, – Kan jeg ikke få den efter dig? Jeg vil ikke blive ved at gå derhjemme altid. – Jo, det er jeg vis på, du kan, som en god kammerat skal jeg gerne anbefale dig. – Det var godt, siger så Kristen, – kan du ikke skrive en anbefaling med det samme? Du er jo lige så god til at skrive, som til at snakke. – Jo, stik mig lige den stump blyant, du sidder med. Jeg tror, jeg har et stykke papir i lommen. Julius gav sig til at skrive og snakkede noget ind imellem, så det tog jo nogen tid, men endelig blev han færdig. Han lagde skrivelsen på bordet. Jeg blev sat til at læse den op. Her er den:

– Jeg undertegnede har en del førstehånds kendskab til Kristen Lauritsen, og jeg vil gerne hermed anbefale ham som én i alle måder tro og pålidelig ung mand, der altid stræber efter at få det bedst mulige ud af enhver situation. Ganske vist var han noget doven, da han var oppasser for kaptajn Pram, men det bør ikke lægges ham til last som civil. Jeg tror, at han efterhånden har opsparet en ret anselig mængde arbejdskraft, som nu ganske naturlig kan komme hans vordende arbejdsgiver eller husbond til gode. Jeg kan oplyse, at han har været et helt år til ende i en plads, han har haft. Kristen Lauritsen har god forstand på en gårds drift – da efter hvad han selv siger, og jeg har aldrig taget ham i en større usandhed. Endelig mener jeg, at K. Lauritsen egner sig til en noget overordnet stilling – som bestyrer, forvalter eller lignende, idet der er noget respektindgydende over

Fremtræden. Det gælder i Særdeleshed, naar han viser sig for Rekrutterne med Kaptajn Prams Kasket og Vaabenfrakke paa. Han være hermed anbefalet paa det bedste. – Julius Jensen.

– No ka du li·g ta aa leg æ Anbefaling i di Skudsmolsbog, aa a vel trow, te du for møj' Faanywels aa'en, sejer han saa Julius. – Jaaw, tak ska du ha, men den Anbefaling trower a't dæ hjælper mæ te nower Tjennest aa da almindst som di A'terfølger. Men de forholder sæ nok sørn, te du·el et fræ Raasgard. – Jaaw, a vel sommen saa. – Ver I e't, hu en ka kyef en bette raar Hjemmen te·n ski'kle Pris – heller osse, ka væ·r de wa kloger, en skromlings Gor'd, te·n ku kom te'r aa dryw op. En ska engang te'r aa ha nøj faa sæ sjæl, sejer saa Julius. – No, vel du ter aa ha kjøwt Hjemmen, sejer a saa. – Du æ wol e't bløwen faalower mæ stuer Ann? – Nej a æ e't. De·æ wol et dæ, dær æ ve'r aa blyw faalower? – Naj, saa·j a – hurn sku a blyw de? – De ve'r a e't, men du ku jo prøw· aa spø·r hind· om er, som du somti følles mæj te Mar·ken. Julius mien faaresten e't, te stuer Ann wa saa rengg. Dær hu hun ær, ska hun go u·r alti·r aa gjør Kaa'ls Ar·ber. Kommer hun endle ind, saa æ dær Ury all Ste·r, aa saa ska hun i Sweng osse Indenda·r. Aa mal'k ska hun bode føst aa sidst. Men hun taar de Hi·ele mæ·n gu'e Humør. No haar hun li·g stæj' sæ hen te Thusholm fræ føst November. A ønsker hind Tellø'k mæ'r. I Thu·sholm ska dæ osse bestelles nøj, men I ka trow,

hans fremtræden. Det gælder i særdeleshed, når han viser sig for rekrutterne med kaptajn Prams kasket og våbenfrakke på. Han være hermed anbefalet på det bedste. – Julius Jensen.

– Nu kan du lige tage og lægge anbefalingen i din skudsmålsbog, og jeg vil tro, at du får megen fornøjelse af den, siger han så Julius. – Jo, tak skal du have, men den anbefaling tror jeg ikke hjælper mig til nogen tjeneste og da allermindst som din efterfølger. Men det forholder sig nok sådan, at du ikke vil fra Rosgård. Jo, jeg vil såmænd så. – Ved I ikke, hvor man kan købe en rar lille ejendom til en skikkelig pris – eller også, måske det var klogere, – et skrummel af en gård, som man kunne komme til at arbejde op. Man skal jo engang til at have noget for sig selv, siger så Julius. – Nå, vil du til at have købt ejendom, siger jeg så. – Du er vel ikke blevet forlovet med store Anne? – Nej jeg er ikke. Det er vel ikke dig, der er ved at blive forlovet? – Nej, sagde jeg – hvordan skulle jeg blive det? – Det ved jeg ikke, men du kunne prøve at spørge hende om det, som du sommetider følges med til marked. Julius mente forresten ikke, at store Anne var så ringe. Der hvor hun er, skal hun altid gå ude og gøre karls arbejde. Kommer hun endelig ind, så er der uorden alle steder, og så skal hun i sving også indendøre. Og malke skal hun både først og sidst. Men hun tager det hele med et godt humør. Nu har hun lige fæstet sig hen til Tusholm fra første november. Jeg ønsker hende tillykke med det. I Tusholm skal der også bestilles noget, men I kan tro, der er orden på alting. Og Mette Tusholm tager sig

dær ær Orden o all Teng. Aa Mætt Thu-sholm taar sæ møj a hinde Pig'er. Ja, di ska lær Orden, aa di ska osse sjæl se ordlig u-r. Mætt ka osse godt u-n dem ni Frihi'er, di mo et sørn go u-rn nowti aa væ fær-dig. De ska nok hjælp o Ann aa kom te Thu-sholm. Dæ ska nok blyw en Pi-g a hind. Hun ær heller e't ur-n Ynd-.

– Kræj-sten spuer mæ, om a bløw i mi Plads. A mot saa faaklaa-r dem, te a sku hjem. Faaresten faato-l a dem saa, te dæ wa'n Kaa'l, dæ kam ræ-nen a'ter mæ op i æ Na-rgaa-r i Daa, knap a wa kommen hæru'r. De wa sørn en bette klæj'n Stæg'el, a kjæ-nd ham e't, de lu-e te'r, te han kjæ-nd mæ. Han spu-er, om a bløw i mi Plads længer ind te November. – Nej, de gjør a jo saa e't. Han vild saa gja-r ha aa ver, om de wa-n gue Plads. Han haaj tent o aa hø-r te'n ve mi Hosbond. A saaj: – Ja, dær ka enhwær væ tjent mæ'r aa væ-r. – Mon du e't sku kind ham, Julius. Han tjænt i Kaalsbjerr, saa-j han. – No-, ær æ ham, sejer saa Julius, – jaaw, ham kinder a godt, Las Lassen hi'er han. Ja de æ-n bette Morris aa si'e te, men I ka trow, te han æ sekker nok. Han tjænner sammel mæ mi Kusine. De laa'er te'r, te han gor hans Tjennest u'r i Kaalsbjærr. De æ dæ manne, dæ haa waat dær, te dæ e't haa'r. Kræ Kaalsbjærr æ saamøj en Vrengel aa væ-r ve. Sidst Søn-de wa a hjemm ve mi Faa'r aa Mu'er, da wa Janne aa hinde Søster dær o Besøg, ja, de-r mi Kusiner.

meget af sine piger. Ja, de skal lære orden, og de skal også selv se ordentlige ud. Mette kan også godt unde dem nogen frihed, de må ikke sådan gå uden at få sig gjort færdig. Det skal nok hjælpe på Anne at komme til Tusholm. Der skal nok blive en pige ud af hende. Hun er heller ikke uden ynde.

– Kristen spurgte mig, om jeg blev i min plads. Jeg måtte så forklare dem, at jeg skulle hjem. Forresten fortalte jeg dem så, at der var en karl, der kom rendende efter mig oppe i Nørregade i dag, lige da jeg var kommet herud. Det var sådan en lille klejn fyr, jeg kendte ham ikke; det lod til, at han kendte mig. Han spurgte, om jeg blev i min plads længere end til november. – Nej, det gør jeg jo så ikke. Han ville så gerne have at vide, om det var en god plads. Han havde tænkt at forhøre sig om den ved min husbond. Jeg sagde: – Ja, der kan enhver være tjent med at være. – Mon du ikke skulle kende ham, Julius. Han tjente i Karlsbjerg, sagde han. – Nå, er det ham, siger så Julius, – jo, ham kender jeg godt, Lars Larsen hedder han. Ja det er en lille splejs at se til, men I kan tro, at han er sikker nok. Han tjener sammen med min kusine. Det lader til, at han bliver tiden ud i pladsen i Karlsbjerg. Det er der mange, der har været der, der ikke har. Kristen Karlsbjerg er noget af en tvær stodder at være hos. Sidste søndag var jeg hjemme hos min far og mor, da var Janne og hendes søster der på besøg, ja, det er mine kusiner.

Janne faato-l, te no wa di færr mæ'r aa høst. Te'r aa begynd mæj gik La's jenner aa høst. Hun band op a'ter ham, aa de ku snaar se u'r te'r, te de sku blyw dæ'rve. Jen Daa kam saa Kræ Kaalsbjerr hen i æ Mark te dem. Han gik aa wa nøj per'ken lisom han plejer, saa sejer han: – Trowr du, te du nowtir fo de Kuer høst? A tøywes et, de ser bedst u'r. – Ingen ka no law nok for ham. Men Janne saa-j te mæ, te di haaj hænd godt i æ hiel Ti. – Nej, sejer saa La-s, – a haa da't den bæst Trow ter, te a jenner ka fo al de Ku'er høst, hwis de da ska høstes i O'r. A vest heller e't ant, ind te I alti haar gon tow Ja'r hæ'r. La's wa bløwen en be'te Graand gal i æ Hue. – No, – sejer han saa æ Mand. – Ja, naar æ Kaa'l et æ vær-n nok, naar de skrier for reng· faa ham, saa ka-n blyw nøj te'r mæ-n Ja'r mier. – Da ska a nok gjør mi Tu'r, aa ska nok fülle enhwær som helst mæ æ Hjølli, swaar La-s. – How, how, sejer æ Stammel saa, – du ska e't væ saa kowte. Du ka ves nem fo di Øwermand aa si'e. Da han haaj faat de saa'j, saa gik han.

– Hwa trower I saa, han gjo-r, jaaw, han gik hjem aa gjor hans Hjølli i Stand aa fæk en haa-err. Saa o æ Daa a'ter saa stil æ Mand i æ Mark mæ æ Hjølle, æ

Leen "hares", d.v.s. skærpes med en harehammer.
Foto: Nationalmuseet, i *Hundrede Aar*, s. 95.

Janne fortalte, at nu var de færdige med at høste. Til at begynde med gik Lars alene og høstede. Hun bandt op efter ham, og det kunne snart se ud til, at det skulle blive derved. En dag kom så Kristen Karlsbjerg hen i marken til dem. Han gik og var noget vrissen, som han plejer, så siger han: – Tror du, at du nogensinde får det korn høstet? Jeg synes ikke, det ser for godt ud. – Ingen kan nu lave nok for ham. Men Janne sagde til mig, at de havde hængt godt i hele tiden. – Nej, siger så Lars, jeg har da ikke den bedste tro på, at jeg alene kan få al det korn høstet, hvis det skal høstes i år. Jeg vidste heller ikke andet, end at I altid har gået med to leer her. Lars var blevet lidt gal i hovedet. – Nå, – siger han så manden. – Ja, når karlen ikke er dygtig nok, når det skrider for ringe for ham, så kan man blive nødt til det med en le mere. – Da skal jeg nok tage min tørn, og jeg skal nok følge med enhver med leen, svarede Lars. – Hov hov, siger så den gamle stivstikker, – du skal ikke være så kæphøj. Du kan vist nemt få din overmand at se. Da han havde fået det sagt, så gik han.

Ku-en wa mæj som Opbender, no sku dæ høstes. Aa de wa saa remle, te naar dæ ret sku bestelles nøj, saa sku "Dem Sjæl" go æ foraa. La-s aa Janne haa nok spøt i æ Hinder, di vest jo aller, hwa di ku væ kommen u'r for. No, men di haaj nok et behow aa spøt mier ind jen Gaang, faa sjæl' om Kræ Kaalsbjerr faj-mt aa fægter om sæ i en faa-le Ti, saa skräj er no e't stær-ker ind jawnhen, aa La-s fulle ham li-g i æ Hæ-l, ja æ Opbender wa jo da imell. Da di haaj go'n sørn en Par Sko'r, saa kam La-s i Tanker om-, te han haaj ves Raad te'r aa drell en be'te Graa'nd. Da æ Mand haaj taan fat o-n fresk Skor, aa La-s haaj strøgn hans Hjølli æ baag ve ham, saa laaj La-s bæge Aar-mer o æ Rø'k aa æ Hjølliblaa, saa stu han dær lisaa magle aa sna'ker mæ Janne, te æ Mand wa indda en gue Stø'k fræ æ Æ-end. Saa tu La-s fat, aa de waa-r et læng-, inden han haaj indhint æ Kaalsbjerr. Naar de saa wa ski'e, saa tu La-s aa Janne en bette Hwil ijen for saa ledt a'ter aa indhent æ Mand mæ hans Opbender.

– Da de haaj gjentaa'n sæ nower Gaang-, saa sejer æ Mand: – La-s du ka li-g ta mi Sko'r, a ska ha sjet te mi Hjølli, dæ æ nøj ve'r mæ'en. Ja, de gjo-r saa La-s. – Men hwa æ dæ ve'r mæ di Hjølli? spuer han saa omm. – A ve'r er e't, men æ Spjard æ da faa sta'ke, den el et taa æ Ku'er mæ sæ. – Den æ e't faa sta'ke, saa-j La-s, du ska bare fløt en en Hwol heller taa'w fram. Men di byt Sko'r, aa no ware La-s dæ gik foraa

– Hvad tror I så, han gjorde, jo, han gik hjem og satte sin le i stand og fik den skærpet. Så dagen efter så stillede husbond i marken med leen, madmor var med som opbinder, nu skulle der høstes. Og det var så rimeligt, at når der rigtig skulle bestilles noget, så skulle "de selv" gå foran. Lars og Janne har nok spyttet i hænderne, de vidste jo aldrig, hvad de kunne være kommet ud for. Nå, men de havde nok ikke behov for at spytte mere end en gang, for selv om Kristen Karlsbjerg fægtede og svingede med armene en gevaldig tid, så skred det nu ikke stærkere end jævnt hen, og Lars fulgte ham lige i hælene, ja, opbinderen var jo da imellem. Da de havde gået sådan et par skår, så kom Lars i tanker om, at han havde vist råd til at drille en lille smule. Da husbond havde taget fat på et frisk skår, og Lars havde strøget sin le bag ved ham, så lagde Lars begge arme på ryggen af lebladet, og så stod han der lige så magelig og snakkede med Janne, til manden var endda et godt stykke fra enden. Så tog Lars fat, og det varede ikke længe, inden han havde indhentet ham Karlsbjerg. Når det så var sket, så tog Lars og Janne et lille hvil igen for så lidt efter at indhente husbond og hans opbinder.

– Da det havde gentaget sig nogle gange, så siger husbond: – Lars du kan lige tage mit skår, jeg skal have set til min le, der er noget i vejen med den. Ja, det gjorde så Lars. – Men hvad er der i vejen med din le? spurgte han så om. – Jeg ved det ikke, men spjarren (dvs. krogen på leen) er da for kort, det vil ikke tage kornet med sig. – Den er ikke for kort, sagde Lars, du skal bare flytte den et hul eller to frem. Men de byttede skår, og

– en Stø'r da, faa de vist sæ, te han ku go fræ æ Mand aa indhint ham ijen, – heller som en sejer: "Go for fræ ham aa baa'g te ham". Hwærgaang Kræ Kaalsbjerr sørn bløw indhint, saa mot di byt Skor ijen. Æ Mand wa nok e't slæt saa kurassi, som han wa o æ Daa fa-r, men han töt nok e't, han ku væ bekjæ'nd aa ræ·nd fræ er. Men no wa han saa heldig, ka en ves godt sej·, te dæ kam en Par lø·s Fo'r ræ·nen mæ djæ Lamm aa rend ind i æ Hawer, som di høst o. – Ja, dæhæ'r ka e't go, sejer han saa – a kommer te'r aa ska hjælp æ Dreng mæ'r aa fang· dæhæ·r Kræ·ger. De ka væ·r, a ska ha nøj skarr i djæ Tø·err osse, di for ves faa ledt Græs. Saa gik han aa Kjæsten. La-s aa Janne di godter dem nøj øwerr. Kjæsten gjor ves osse, hun ku da't læ væ·r aa fli·r ar'e, saa·j Janne.

Leen stryges – bemærk "spjarren" på leen.
Foto: Nationalmuseet, i *Hundrede Aar*, s. 99.

nu var det Lars, der gik foran – en tid da, for det viste sig, at han kunne gå fra husbond og indhente ham igen, – eller som man siger: "Gå for fra ham og bag til ham". Hver gang Kristen Karlsbjerg sådan blev indhentet, så måtte de bytte skår igen. Husbond var nok ikke slet så kålhøgen, som han var dagen før, men han syntes nok ikke, han kunne være bekendt at rende fra det. Men nu var han så heldig, kan man vist godt sige, at der kom et par løse får rendende med deres lam og rendte ind i havren, som de høstede af. – Ja, det her kan ikke gå, siger han så – jeg kommer til at hjælpe drengen med at fange de her sølle kræ. Det kan være, jeg skal have noget mere reb i deres tøjr også, de får vist for lidt græs. Så gik han og Kirsten. Lars og Janne de godtede sig noget over det. Kirsten gjorde vist også, hun kunne da ikke lade være med at grine lidt af det, sagde Janne.

– Om æ Kaalsbjerr fæk skarr te'æ Fo·rtø·err, ve'r a e't, men han gjor da nøj faanoftig, han gik hen aa fæk Lowning o en Høstkaa'l, de wa Thomas Kja'r. Han ka·m saa mæ hans Opbender o æ Daa a'ter. Da han aa La·s kam te'r mæ æ Hjøl·li, saa hjalp æ snaar o æ Ku'er. De Høsten de haar Thomas li·g æ Smerd o. I Kaalsbjerr vel de faaresten gja·r behold La·s te næst O'r. Kjæsten æ·n faanoftig Ku·en, hun sna'ker te Janne omm aa blyw·, aa hun vil·d osse, di sku behol·d La·s. Han vild nok osse godt ha bløwen dær, hwis æ Mand haaj waat lisaa flenk som æ Kuen. Naar en hejsen træffer sammel mæ Kræ Kaalsbjerr, saa sku en e't trow, te han wa sørn en Tvæ·ri te dawle, for u·r dær æ han saa swaa'r aa saa sle'g. A wa sammel mæ ham en Gaang faa e't saa læng sind·, da kam a te'r aa sna'k mæ ham. Han wa saa flenk aa saa skre', te de wa grow·. Te sidst saaj han te mæ, om han e't ku ste· mæ faa næst O'r. Han vild godt te'r aa haa·n vær·n Kaa'l, lo han mæ ver. A saa·j, te a vest et andt, ind te han haa·j en vær·n Kaa'l. De swaa·r han e't te. – Julius saaj te mæ, te a ku godt anbefa·l La·s te min Plads som en gu'e Awløser.

(Vi regner med at kunne bringe fortællingen til afslutning næste år.)

– Om ham Karlsbjerg fik forlænget fåretøjret, ved jeg ikke, men han gjorde da noget fornuftigt: han gik hen og fik lovning på en høstkarl, det var Thomas Kjær. Han kom så med sin opbinder dagen efter. Da han og Lars kom til med leen, så hjalp det snart på kornet. Det der med at høste, det har Thomas lige tag'et på. I Karlsbjerg ville de forresten gerne beholde Lars til næste år. Kirsten er en fornuftig kone, hun snakkede med Janne om at blive, og hun ville også, at de skulle beholde Lars. Han ville nok også godt være blevet der, hvis manden havde været lige så flink som konen. Når man ellers træffer sammen med Kristen Karlsbjerg, så skulle man ikke tro, at han var sådan en vrissenpind til daglig, for ude er han så venlig og så behagesyg. Jeg var sammen med ham en gang for ikke så længe siden, da kom jeg til at snakke med ham. Han var så flink og så indsmigrende, at det var gevaldig. Til sidst sagde han til mig, om han ikke kunne fæste mig for næste år. Han ville godt til at have en dygtig karl, lod han mig vide. Jeg sagde, at jeg vidste ikke andet, end at han havde en dygtig karl. Det svarede han ikke på. – Julius sagde til mig, at jeg kunne godt anbefale Lars til min plads som en god afløser.